

Veysel Lidar

Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi/İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Eskişehir/Türkiye
Assoc. Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi University/Faculty of Humanities and Social Sciences,
Eskişehir/Türkiye

eposta: veysellidar@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5279-7440> - RorID: <https://ror.org/01dzjez04>

Atıf/Citation: Lidar, Veysel. 2026. Amerikan ve Osmanlı Edebiyatında Farklı Toplum Tasavvurları: Geriye Bakış 2000'den 1887'ye ve Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyete. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 14/1, 108-136. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1745093>

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	17.07.2025
Kabul Tarihi/Accepted:	04.01.2026
Yayın Tarihi/Published:	15.03.2026

AMERİKAN VE OSMANLI EDEBİYATINDA FARKLI TOPLUM TASAVVURLARI: GERİYE BAKIŞ 2000'DEN 1887'YE VE RÜYADA TERAKKİ VE MEDENİYET-İ İSLAMİYEYİ RÜYETE

Öz

Bu çalışmada Amerikalı yazar Edward Bellamy'nin *Geriye Bakış 2000'den 1887'ye* ve Türk yazar Molla Davutzade Mustafa Nazım Erzurumi'nin *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyete* adlı ütopyaları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Çalışma kapsamında ele alınan bu iki ütopyada benzerlik, farklılık ve ortak yönlerin tespit edilmesine gayret edilmiş, sosyolojik eleştiri yöntemi ve karşılaştırmalı edebiyat biliminin Varyasyon kuramı uyarınca çözümlenmelerde bulunulmuştur. 1888 yılında kaleme alınan *Geriye Bakış 2000'den 1887'ye* ve 1913 yılında yazılan *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyete* adlı eserlerde tasarlanan toplumların pek çok noktada benzerlik taşımakla birlikte, özellikle din, eğitim, sanayi ve ütopyanın işleniş biçimi gibi unsurlarda farklılık arz ettikleri belirlenmiştir. *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyete* adlı Türk ütopyasının temel çıkış noktasının Osmanlı'nın ve daha geniş manada İslam medeniyetinin o dönem için Avrupa'nın gerisinde kalması olduğu düşünülmektedir. Bu noktada Bellamy'nin ütopyasından farklı olarak din odaklı bir toplum yapısının, İslam medeniyetini ileri taşıyacağı düşüncesiyle eser oluşturulmuştur. İki eserde de teknolojik tasarımlara oldukça fazla yer verilmiş, iki yazar da dönemlerinin ötesinde bir hayal gücünü eserlerine yansıtmıştır. Birbirlerinden çok farklı coğrafya ve medeniyetlerde, yirmi beş yıllık bir zaman farkıyla kaleme alınmış bu eserlerin incelenmesiyle, ütopyaların farklı içeriklerine rağmen, daha iyi bir yaşam idealinin tüm toplum ve kültürler için ortak bir hayal olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karşılaştırmalı Edebiyat, Karşılaştırmalı Ütopya Çalışmaları, Edward Bellamy, Molla Davutzade Mustafa Nazım Erzurumi, Ütopya.

DIFFERENT SOCIAL IMAGINARIES IN AMERICAN AND OTTOMAN LITERATURE: LOOKING BACKWARD AND RÜYADA TERAKKİ VE MEDENİYET-İ İSLAMİYİYİ RÜYET

Abstract

The works discussed in this study—Edward Bellamy's *Looking Backward 2000-1887* and Molla Davutzade Mustafa Nazım Erzurumi's *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyeyet*—are both examples of utopias. This study seeks to identify the similarities, differences, and common aspects between these two utopias, and analyzes them in line with the sociological criticism and Variation theory of comparative literature. Although the societies imagined in *Looking Backward 2000-1887*, written in 1888, and *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyeyet*, written in 1913, share many similarities, they differ significantly in aspects such as religion, education, industry, and the way utopia is constructed. It is believed that the main motivation behind the Turkish utopia *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyeyet* stems from the perception that the Ottoman Empire—and more broadly, Islamic civilization—had fallen behind Europe at the time. Unlike Bellamy's utopia, this work is shaped by the belief that a society centered on religion would advance Islamic civilization. Both works feature a significant emphasis on technological designs, and both authors have reflected an imagination far ahead of their time in their creations. The analysis of these works, written twenty-five years apart and emerging from vastly different geographies and civilizations, although they have different contexts, the ideal of a better life is a common aspiration shared by all societies and cultures.

Keywords: Comparative Literature, Comparative Utopian Studies, Edward Bellamy, Molla Davutzade Mustafa Nazım Erzurumi, Utopia.

Giriş

Bu çalışmada, Amerikan edebiyatından Edward Bellamy'nin *Geriye Bakış 2000'den 1887'ye* ve Osmanlı edebiyatından Molla Davutzade Mustafa Nazım Erzurumi'nin *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyeyet* adlı eserleri belirlenen başlıklar kapsamında karşılaştırmalı bir yaklaşımla değerlendirilecektir. Amerikan ve Osmanlı toplumlarına ait iki eserden hareketle, iyileştirilmiş bir toplum tahayyülünün farklı kültürlerdeki tasarımları üzerinde durulmaya gayret edilecektir. Çalışmada, ütopyaların toplumla ilişkisi göz önünde bulundurularak sosyolojik eleştiri yöntemi kullanılacaktır. Ayrıca iki farklı medeniyet dairesinde oluşturulan iki edebi eseri inceleyebilmek amacıyla, karşılaştırmalı edebiyat disiplininin güncel yaklaşımlardan Varyasyon kuramından da faydalanılacaktır.

Çalışma kapsamında ele alınan Bellamy'nin *Geriye Bakış 2000'den 1887'ye* ve Erzurumi'nin *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyeyet* adlı eserleri, 19. Ve 20. Yüzyılın değerlendirilmesi, ekonomi ve paranın kullanımı, siyaset, ahlak, toplumdaki düzen olgusu, sınıfsız toplum yapısı, kadın hakları ve kadının toplumdaki yeri, din, teknoloji ve eğitim gibi

başlıklar altında karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Ütopyanın anlatım imkanları kapsamında belirlenen bu başlıklarla birlikte eserler, ideal ve ütöpik olanı aktarma biçimleriyle de karşılaştırılmıştır.

Sosyolojik eleştiri yöntemi temel olarak edebiyat ve edebi eserin toplumun bir yansıması olduğu düşüncesinden hareket etmektedir (Wellek ve Warren 1993: 75). Sosyolojik eleştiri yöntemi, yazarın da içinde yetiştiği toplumun bir ferdi olduğu gerçeği ve edebi eserin mutlak suretle bir yönüyle toplumun tezahürü olduğu varsayımından doğmuştur. Bu noktadan hareketle, sosyolojik eleştiri; edebi eseri ve yazarı, toplumlarının mevcut sosyal koşulları ve olgularının yönlendirdiğini ve edebi eserin incelenmesinin ancak eserin toplumla olan ilintisinin açığa çıkarılmasıyla tamamlanabileceğini savunan bir anlayışa sahiptir (Moran 2004: 83). Sosyolojik eleştiri yöntemi incelediği edebi eseri bir malzeme olarak kullanan ve betimleyen bir yaklaşımdır. Yöntem, temelindeki sosyoloji disiplini nedeniyle, edebi eserin neyi anlattığı, nasıl bir toplumun ürünü olduğu ve toplumdan hangi izleri taşıdığı gibi sorulara yanıt aramaktadır (Alver 2006: 278). Verilen bilgilerden hareketle sosyolojik eleştiri yönteminin, yazar, eser ve toplum üçgeni içinde değerlendirmelerde bulunduğu söylenebilir.

Karşılaştırmalı edebiyat disiplini, yaklaşık iki yüzyıllık geçmişinde farklı ekol ve anlayışlara sahip olmuştur. 2000 sonrasına bakıldığında karşıma Çinli Shunginq Cao tarafından ortaya atılan ve geliştirilen Varyasyon kuramı çıkmaktadır. Varyasyon kuramı, farklılığı merkeze koymaktadır. Varyasyon kuramının ayırt edici yanı, farklılıkların olası gerekçeleri üzerinden açıklanması anlayışıdır (Lidar 2022: 119-127). Cao, kuramını geçişlilik ve edebilik temelinde, özdeki farklılık ve değişimlerin yapısını keşfetme amacıyla aynı konudaki farklı edebi ifade biçimlerinin çok katmanlılığı ve değişkenliğinin karşılaştırmalı çalışması ve aralarında doğrudan etkileşim olan ya da olmayan edebiyatlardaki görüngülerin incelenmesi olarak açıklamıştır (Cao 2013: XXXII). Cao'nun oluşturduğu kurama göre, edebiyatların farklı medeniyet dairelerine ait olması nedeniyle gerçekleşen ya da gerçekleşmesi mümkün olan varyasyonlar söz konusudur. Bu noktada Cao'ya göre dünya beş medeniyet dairesine ayrılmıştır. Bu medeniyetler; Hristiyanlık, İslam, Budizm, Çin ve Afrika'dır. Cao, sadece Hristiyanlığın batıya özgü bir değer olduğunu ve doğu ve batı medeniyetlerinden eserler içeren bir karşılaştırmalı edebiyat çalışmasında kültür ve medeniyet dairesi farklılığının belirleyici olacağını, bu noktada yapılması gerekenin eserleri oluşturan toplum, kültür ve medeniyetin sosyal koşullarına eğilmek olduğunu ifade etmiştir (Cao 2013: 210). Özetlemek gerekirse Cao'ya göre karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarında farklılıkların da incelenmesi ve tespit edilen farklılıkların altında yatan sosyal unsurların açıklanması zorunludur. Çalışmada ele alınan eserlerin farklı medeniyet dairelerine ait olması münasebetiyle Cao'nun kuramının yararlı olacağı düşünülmektedir.

1. Ütopya Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

Çalışmada ele alınan her iki eser de ütopya türündedir. Bu nedenle ütopya kavramı ile ilgili bilgilere yer verilecektir. Ütopya kelimesi Thomas More'un türe de adını veren *Utopia* adlı eserinden doğmuştur. Kelimenin İngilizce karşılığında yer alan 'topia', Yunanca yer anlamına gelen 'topos' kelimesinden türetilmiş ve '-u' ön eki de yine Yunanca'daki '-ou' ön ekinin karşılığı olarak 'yok', 'olmayan' anlamında kullanılmıştır. Etimolojik olarak Yunanca bir kökene sahip olan bu kelimeyi 'yokyer', 'olmayanyer' olarak birleştirmek mümkündür (Sargent 1979: x). Mumford'a göreyse, '-u' ön eki, hem '-ou' hem de 'iyi' anlamına gelen '-eu' ön ekini içermektedir. Ona göre More'un asıl isteği 'iyi yer' anlamında 'eutopia' kelimesine göndermede bulunmaktadır (Mumford 1966: 8). Kavramın etimolojik yapısındaki bu çelişik durum, ütopyanın aynı anda hem olumlamayı hem de yalanlamayı içeren bir hamleden doğan, olmayan bir yer olmasıyla ilintilidir (Vieria 2010: 4). Ütopya etimolojik anlamda hem hiçbir yer hem de iyi bir yerdir. Bu da onun mümkün olmayan, ancak insanın bulunmayı istediği bir dünya olduğu şeklinde yorumlanmasına yol açar. Ütopya imkânsızın hayalidir (Kumar 2005: 9). Ütopya daha iyi bir varoluşa ve yaşam tarzına duyulan arzudur (Levitas 1990: 8).

Ütopya, modernitenin doğuşuyla birlikte insan aklının ve insanın kendi kurduğu bir yeryüzü cennetinde mutlu olma arzusu ve hayalinin eseridir. Bu noktada ütopyanın ortaya çıkışıyla modernitenin doğuşu eşzamanlıdır (Çörekçioğlu 2015: 9). Kronolojik olarak daha geriye gidildiğindeyse, Orta çağdaki dinsel dünya görüşünün insanlar üzerindeki egemenliğinin sona ermesi, on altıncı ve on yedinci yüzyıl Avrupa toplumlarının din savaşları ve çatışmalarından sonraki yeni otorite olarak aklın ortaya çıkışı, ütopya türünün doğmasına imkân vermiştir (Kumar 1987: 19-32). Bir diğer ifadeyle vadedilen Tanrısal cennetten, insan aklıyla tahayyül edilen yeryüzü cennetine geçiş, aklın değer kazanmasıyla gerçekleşmiştir denilebilir.

Modernite kısaca; Avrupa'da Reform ve Rönesans hareketleriyle başlayıp, Aydınlanma döneminde gelişen bir düşünce biçimi olarak özetlenebilir (Gregory vd. 2009: 471). Fakat modernitenin kendisinin ne denli Avrupa'ya özgü olduğu tartışmalıdır. Söz gelimi Susan Standford Friedman, moderniteyi, çok-merkezli, birbiriyle çelişen ve dünya genelinde tekrar eden bir süreç olarak açıklar. Friedman modernitenin kendi içindeki çelişik karakterinden bahsederken, moderniteyi geniş kapsamlı bir coğrafyada ve geniş bir zaman diliminde gerçekleşen bir paradigma değişimi olarak nitelendirir (Standford Friedman 2015: 4). Eserinin devamında 7-13. yüzyıllar arasında Çin'deki Tang-Song imparatorluklarını ve 13-14. yüzyıllar arası Moğol imparatorluğunda gerçekleşen hızlı değişimleri detaylandırarak, Avrupa merkezci modernite anlayışının doğru olmayabileceğini ifade eder (a.g.e., 83-142). Friedman'ın bu konudaki görüşleri de değişim, gelişme, mevcut durumun değişimi ve eleştiri gibi mesajları olan ütopyanın Batı'ya ruhsatlanamayacağını gösterir niteliktedir.

Ütopya kavramının ortaya çıktığı 16. yüzyıldan sonra, türün gelişimi 17. ve 18. yüzyılda da devam etmiştir. 17. ve 18. yüzyıl ütopyalarında başka bir mekâna yolculuk düşüncesi ağırlıklıdır ve dönemin yoğun keşif, fetih ve tüccarların hikâyelerini andıran ve arkaik Cennet tasavvurlarını da içeren yapı ütopya için söz konusudur. Bu dönem ütopyalarında cennet ve altınçağ kaybedilmiş olsa da tekrar bulunabileceği ve ütopyacı paradigmaya dayanak sağlayabileceği düşüncesi hâkimdir. Yine 17. ve 18. yüzyıl ütopyalarında devletin sıkı bir düzenle insan ve toplum yaşamını düzenlediği arşist veya özgürlüğü önceleyen anarşist anlayış görülmektedir (Pohl 2010: 51-55).

19. yüzyıl ise Roemer'e göre ütopyacılığın altın çağıdır. Roemer, 19. yüzyıl ütopyalarını değerlendirdiği çalışmasında, bu dönemin en ünlü ve en çok iz bırakan ütopyası olan Edward Bellamy'nin *Geriye Bakış 2000'den 1887'ye* adlı eserin ve bu ütopyanın etkisiyle yazılan diğer ütopyaların, uzun sosyo-ekonomik diyaloglara yer veren, yolculuk serüvenleriyle yumuşatılmış bir karaktere sahip olduğunu belirtmektedir (Roemer 2010: 79-80). Ütopyalar, insanların arzularını, rüyalarını ve ideallerini yansıtmaktadırlar ve bu noktada erken dönem ütopya anlatıları olarak kabul edilen örneklerin temelinde kaçış düşüncesi hâkimdir. Fakat Sanayi Devrimi ve daha genel bir anlatımla 19. yüzyılla birlikte insanların rüyaları içinde yaşadıkları dünyaya yönelmiş ve bu dünyayı yeniden inşa etmenin, yeniden oluşturmanın arayışı haline gelmiştir (Mumford 2011: 7-10).

19. yüzyıl ütopyalarında yaşanan değişimi ifade eden Laurent Portes önerilen alternatif/ideal toplum tasavvurlarının başka bir mekânda geçen örneklerinin azalmakta olduğunu ve ideal toplumu başka bir zamanda kurgulayan ütopyaların sayısının arttığını ifade etmiştir (Portes 2000: 241). Portes'in vurgu yaptığı bu değişim eu/ütopyadan (iyi/olmayan yer) eukronyaya (gelecekteki iyi yer) geçişi anlatmaktadır. Eukronyanın doğuşu, Aydınlanma sonrası Avrupa kültüründeki iyimser dünya görüşünün ortaya çıkardığı bir zihniyet değişimidir. Bu bağlamda More'un *Utopia*'sı Rönesans keşiflerinin sonucuyken, eukronya ise Aydınlanma'nın yeni ve iyimser düşüncesinin ürünüdür. Zamanın mutluluk getireceği inancını taşıyan eukronyayla birlikte tarih, sınırsız bir gelişme sürecini ifade etmektedir. Ütopya ise eukronya sayesinde ilerleme düşüncesinin olumlu tezahürü olarak ağırlığını korumaktadır. Böylelikle ütopyacı düşünce, toplumu dönüştürmek için gerekli adımların atılması halinde gelişimin doğal bir süreç olduğunu varsayan bir temel kazanmış oldu. Artık ütopya yazarının ideal toplum tasavvurunu, hayal edilen ücra bir adada ya da bilinmeyen bir yerde inşa etmesine gerek kalmamış, insanın kendi entelektüel yetilerine olan güven, ütopyayı artık bizatihi ütopyanın ortaya çıktığı toplum ve yer için mümkün kılmıştır. İlerleme düşüncesi ütopya yazarının ülkesine özgü olmayıp tüm ulusları kapsadığı için ütopyanın evrenselliği de güçlenmiştir (Vieira 2010: 9-10). Ütopyadan eukronyaya geçiş, ilerlemenin olanaklı ve doğal bir süreç olduğu varsayımından doğmuştur. İlerlemenin bu noktada en göze çarpan delili gerçekleşen Sanayi Devrimi'dir. Sanayi Devrimi'yle birlikte bilim, teknoloji, seri üretim gibi adımlar insanlarda ilerlemenin doğal bir süreç olduğu algısını

yaratmıştır (Roemer 2010: 82). Eukronya, şayet ilerleme mefhumuna uygun hareket edilirse toplumların ileride yaşayacakları dünyanın ütöpik bir fragmanıdır denebilir. Bu bilgiler ışığında Edward Bellamy'nin 2000 yılında Boston'da geçen ve Molla Davutzade Mustafa Nazım Erzurumi'nin 23. yüzyıl İstanbul'unu anlattığı eserlerin eukronya özelliği taşıdığı iddia edilebilir.

2. Eser İncelemeleri

Edward Bellamy'nin *Geriye Bakış 2000'den 1887'ye* ve Molla Davutzade Mustafa Nazım Erzurumi'nin *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyeyet* adlı eserlerinin karşılaştırmalı olarak ele alındığı çalışmanın seyri için öncelikli olarak incelenen eserler tanıtılması yerinde olacaktır. Bu noktada ilk olarak Edward Bellamy'nin *Geriye Bakış 2000'den 1887'ye* adlı eseri hakkında bilgiler verilecektir.

Yazar Edward Bellamy'nin *Geriye Bakış 2000'den 1887'ye* romanı, 1887 yılında Boston'da yaşayan aristokrat Julian West'in hipnoz sonrasındaki uyku süreciyle başlar. Yaşadığı dönemde inşa ettirdiği evin inşaatının işçi grevleri nedeniyle bir türlü sona erememesi ve buna bağlı olarak yapacağı evliliğin ertelenmesi gibi faktörler nedeniyle uykusuzluk çeken West, hipnotizma ile uykuya dalabilmektedir. Uykusuzluk probleminden ötürü yatak odasını zeminin de altına konumlandıran West, uyandığında kendisini 2000 yılının Boston'unda ve Dr.Leete ve ailesinin evinde bulur. Eser West'in uyanışından sonra 2000 yılındaki Boston'un ve genel olarak dünyanın kusursuz yapısının anlatılması ve West'in kendi yaşadığı 1887'nin Boston'uyla, kendisini içinde bulduğu 2000'lerin Boston'u arasında yaptığı kıyaslamayla devam eder.

Bellamy'nin 1888 yılında yazdığı romanın taslağının Benjamin Ticknor tarafından beğenilmesi ve basılmasıyla yazarın kariyeri yükselişe geçmiştir. Eser önce Ticknor ve sonrasında pek çok yayıncı tarafından yayımlanmış, önce Almancaya ve sonra başka dillere çevrilmiş ve büyük ilgi görmüştür (Roemer 1983: 205). Kitabın Osmanlı aydınıyla buluşması ise İsmail Gaspıralı sayesinde olmuştur. Gaspıralı çıkardığı Tercüman gazetesinde *Geriye Bakış 2000'den 1887'ye*'yi tefrika etmiştir (Gaspıralı 2005: 72).

Bellamy'nin ütöpik romanı *Geriye Bakış 2000'den 1887'ye*, Harriet Beecher Stowe'un *Tom Amca'nın Kulübesi* adlı eserinden sonra, Amerika'da bir milyondan fazla kopya satmış ve çok kısa bir süre içinde 'best-seller' olmuş ikinci romandır (Beaumont 2007: VII). Dewey, *Tom Amca'nın Kulübesi* romanının kölelik karşıtı tutumu nedeniyle önce çıktığını belirtirken, *Geriye Bakış 2000'den 1887'ye*'yi 'best-seller' olmasını, yazıldığı dönemde popüler olan yeni bir sosyal düzen düşüncesini içermesine bağlar (Dewey 1934: 7). Roman, Amerikan toplumunun zihniyetini önemli ölçüde etkilemiştir (Schiffman 1962: xxviii).

Geriyeye Bakış 2000'den 1887'ye'nin ütopya geleneğinde ayrı ve güçlü bir konumu olduğu pek çok isim tarafından dile getirilmektedir. Lee Culhen Khanna, Bellamy'nin eserinin yarattığı etkiyle kıyaslanabilecek tek eserin Thomas More'un *Utopia'sı* olduğunu savunur (Khanna 1981: 69). *Geriyeye Bakış 2000'den 1887'ye'nin* yayımlanmasından sonra 1889-1900 yılları arasında oluşturulmuş altmış iki romanın, Bellamy'nin eserinden hareketle ortaya konmuş olması da, romanın ütopya geleneğine katkısını gösterir niteliktedir (Kumar 1987: 135). Charles Beard, John Dewey ve Edward Weeks, birbirlerinden bağımsız olarak 1885'ten sonra yazılmış en etkili yirmi beş eseri belirttikleri listeleme çalışmalarında *Geriyeye Bakış 2000'den 1887'ye'yi*, Karl Marx'ın *Das Kapital* adlı eserinin ardından ikinci sıraya koymuşlardır (Shurter 1951: XV).

Geriyeye Bakış 2000'den 1887'ye romanı ulaştığı satış rakamları ve yarattığı sosyal etkiyle, edebiyat dünyasında da önemli bir hareketlenme doğurmuştur. Bellamy'nin başarısı, toplumdaki ilgi gibi faktörler Amerika'da yayımlanan ütopyaların sayısında ciddi bir artış doğurmuştur. Bellamy'nin eserinden önce yaklaşık kırk ütopya varken, 1888-1900 yılları arasında yaklaşık yüz doksan ütopya kaleme alınmıştır. (Roemer 1983: 207-208).

Ütopya türü 19. yüzyılda Amerika'da çeşitli nedenlerle yükselişe geçmiştir. 1873 yılındaki ekonomik sorunlar, 1893 krizi, 1886 yılındaki Haymarket İsyanı, sayısız grev ve işçi-işveren çatışması, siyasi yozlaşma, kadın ve çiftçilerin durumlarından duydukları rahatsızlıklar gibi etmenlerle birlikte Avrupa'dan Amerika'ya göçler, hızlı ve çarpık kentleşme, toplumun genelindeki maddi sorunlar etkili olmuştur (Roemer 2010: 136-137). Bellamy'nin eseri odağında düşünüldüğünde özellikle grev ve ekonomik adaletsizliğin *Geriyeye Bakış 2000'den 1887'ye'nin* ortaya çıkmasını sağladığı savunulabilir.

Bellamy'nin yazdığı *Geriyeye Bakış 2000'den 1887'ye* adlı eser, siyasal alanda da oldukça ses getirmiştir. Roman daha iyi bir Amerika ve Amerikan toplum pratiği için ilham verici bir eser olarak kullanılmış ve milliyetçi derneklerin doğmasına yol açmıştır. *Geriyeye Bakış 2000'den 1887'ye*, Amerika'yı değiştirmek, dönüştürmek ve birleştirmek odaklıdır. Amerikan toplumu için o dönemde köleliğin ardından en ciddi problem olarak sermaye ve emek çatışması gelmektedir (Auerbach 1994: 24). Kitabın en çarpıcı siyasi etkisi; Amerika'da kurulan Bellamy ve Nationalist dernekleridir. Bellamy'nin çağdaşı olan Cyrus Field Willard, 1889 yılının sonu itibarıyla *Geriyeye Bakış 2000'den 1887'ye'den* esinlenerek oluşturulan derneklerde yaklaşık altı bin üyenin varlığından söz etmektedir (Roemer 1983: 208). 1888 yılından sonra çeşitli kentlerde Bellamy'nin eserinden hareketle ve onun görüşlerine adanan cemiyetler kurulmuştur. Boston'da kurulan dernek 1889 yılının mayıs ayında *Nationalist* adlı aylık dergiyi çıkarmaya başlamıştır. Derginin ilk sayısında dernek organizasyonu açıklanmış ve bizzat Bellamy tarafından *Geriyeye Bakış 2000'den 1887'ye'nin* yazım sürecini anlatan bir makaleye yer verilmiştir (Sadler 1944: 535). Görüldüğü üzere Bellamy'nin eseri hem dönemde hem de sonraki süreçte edebi, sosyal ve siyasal etkileri olan önemli bir ütopyadır.

Çalışma kapsamında ele alınan bir diğer eserse Molla Davutuzade Mustafa Nazım Erzurumi'nin kaleme aldığı *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyete*'tir. Eserde 20. asırda yaşayan Nazım'ın rüyasında birkaç kuşak önceki dedesiyle karşılaşması ve dedesi tarafından İslam medeniyetinin ideal düzeniyle öne çıktığı 23. yüzyılda belirtilmeyen bir yıla götürülmesi anlatılmaktadır. *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyete*'te, 20. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle savaşlar nedeniyle içine düştüğü buhranlı sürecin izleri baskın olmakla birlikte, 23. yüzyılda İslam medeniyeti ve devletinin elde ettiği kazanım ve ilerlemeler yeni, düzenli ve refah seviyesi yüksek bir toplum eşliğinde okuyuculara aktarılmıştır.

Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyete'in yazarı Molla Davutuzade Mustafa Nazım'la ilgili bilgilerimiz kısıtlıdır. Soyu Erzurum'a dayanan yazar, İstanbul'da *Osmanlı Asar-ı Vatan Fabrikası*'nın kurucusudur. Avrupa'dan ithal edilen çeşitli tüketim nesnelere üretimini Osmanlı'da gerçekleştirmiştir. Erzurumi kendisine ait olan laboratuvarında on dört yıl boyunca icatlar yapabilmek amacıyla çalışmıştır. *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyete* adlı eserini de Balkan Savaşları başladıktan yedi ay sonra kaleme almıştır (Özgül 2004: 219).

1890-1914 yılları Osmanlı Devleti'nin yıkılış süreci olmakla birlikte, düşünce akımlarına yönelik faaliyetler ve siyasal hareketlerin gelişimi açısından yükseliş dönemi olarak da düşünülebilir. Bu dönemde birçok yayın organı ortaya çıkmış ve bu dönemin en ayırt edici özelliklerinden biri olan siyasal ütopyalar da üretilmeye başlamıştır. Yayımlanan eserlerin çoğu ütopyik içerikte ve rüya şeklinde ya da 'gelecekte haberler' niteliğinde olmuştur (Usta 2014: 118-119). Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemeye başlamasıyla birlikte, önceleri 'dünya devleti modeli' olarak görülen Osmanlı'da dönemin aydınları yeni kurtuluş yolları aramış ve bu noktada Batı ütopyalarından yararlanmışlardır (Özgül 1988: 153). Osmanlı toplumunun ütopyayla tanışmasında çeviri önemli bir rol oynamıştır. 1699 yılında Fenelon tarafından kaleme alınan ve 1862 yılında çevrilen *Telemak* adlı eserdeki Salante, Osmanlı mütefekkirinin karşılaştığı ilk Avrupalı ütopya olması açısından belirleyici olmuştur (Kaynardağ 1993:12). Osmanlı Devleti'ne 19. yüzyılda yeni fikirlerle birlikte Batı edebiyatının yeni ürünleri de girmiştir. Bu anlamda *Telemak*'ın çeviri yoluyla Osmanlıcaya kazandırılması ve ardı ardına baskılar yapması, türün Osmanlı'daki gelişimi açısından önemlidir (Kudret 2009: 13). Bu noktada çeviri faaliyetleriyle kültür dizgesine giren ütopyanın farklı biçim ve içeriklerle Osmanlı yazınına da eklendiği söylenebilir.

Erzurumi, ütopya türünü, dönemin şartlarından duyduğu üzüntüyü ifade etmek için kullanmıştır. Yazarın eserini, Osmanlı'nın içinde bulunduğu kötü durumdan kaynaklanan üzüntüyle yazdığı söylenebilir. *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyete*, Türk edebiyatında sıkça kullanılan bir temayı kullanmaktadır. Türk edebiyatında siyasal rüyalar, şahsi hoşnutsuzluklar ve toplumsal eksikliklerin eleştirisini rüyalar üzerinden aktaran edebi

üretimlerdir. Her ne kadar amaçları siyasi eleştiri olsa da, bu eleştirilerin ütopyik bir kurguya sahip olduğu da görülmektedir (Özgül 2004: 23). Bu noktada ütopyaların temel niteliklerinin içinde bulunulan döneme bir eleştiri getirmek olduğu varsayımı da dikkate alınmalıdır.

Türk edebiyatında gelecek tahayyülü rüyalarla birlikte gündeme gelmiştir ve bu eğilimin önemli örneklerinden biri de Erzurumi'nin *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet* adlı eseridir (Canbaz Yumuşak 2012: 55). Rüyalar, hem gerçeğe karşı bir kaçış alanı hem de sosyal ve siyasal baskı karşısında bir koruma kalkanı olması ve ayrıca idealize edilmiş yaşamın ütopyik uzamları olmaları nedeniyle sıklıkla kullanılmışlardır (Özgül 2004: 6). Osmanlı döneminde yazılan ütopyaların siyasi rüyalar şeklinde yazılmış olması, siyasal ve toplumsal krizlerin yoğunlaştığı dönemlere rastlamıştır. Bu dönem ütopyalarının yazarları, önemli aydınlardır. Başlangıç noktası olarak düşünülebilecek bu ütopya ve siyasi rüyalar, batıdaki örneklerine nispetle daha yüzeysel olmakla birlikte ortaya çıktıkları dönemin umut ve özlemlerini ifade etmeleri açısından önemlidir (Usta 2014: 67).

Erzurumi'nin eseri Osmanlı toplumunun teknolojik açıdan geri kalmışlığının intikamını alma amacıyla yazılmıştır denilebilir. Eser, İstanbul'un mimari tasarımlarla modernleşmesi ve fen ve teknolojiye yaşanan gelişmelerle, medenileşme ve teknolojinin bağıntısını kurmak amacı taşımaktadır (Uyanık 2011: 113). Erzurumi'nin eserinin sonunda yazar, şayet çalışması ilgi görürse devamının geleceğini belirtmiş olmasına rağmen, eserin ikinci cildi yayımlanmamıştır. Eserin öne çıkan yanı henüz Balkan Savaşı'nın etkileri devam ederken yazılmış olmasıdır. Yazar, 'özgürlük, adalet ve eşitlik' üzerine kurduğu ütopyasında İslam kardeşliği mefhumunu öne çıkarmıştır. Asya birliği düşüncesinin işlendiği eser, başta Balkan Savaşları olmak üzere döneminin siyasal olayları nedeniyle İslam'ın bütünleştirici etkisine fazlasıyla yaslanmaktadır (Usta 2014: 119-120).

Yaklaşık yirmi beş yıl arayla, çok farklı coğrafyalarda ve çok farklı nedenlerle kaleme alınmış *Geriye Bakış 2000'den 1887'ye* ve *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet*, çeşitli başlıklarda benzerlik, ortaklık ve farklılıklara sahiptir. Bu noktada iki eser arasındaki ilk ortak nokta, her iki eserde de farklı bir zaman dilimine, ütopyaya geçişin rüyayla gerçekleşmesidir. *Geriye Bakış 2000'den 1887'ye* adlı eserde ana karakter Julian West, uykusuz geçen iki gecenin ardından hipnotizma uzmanı Dr.Pillsbury'nin tedavisiyle, kentin gürültüsünden yalıtılmış, yangın durumunda alevlerin giremeyeceği bir teknikle inşa edilmiş, zeminin altındaki uyku odasında uykuya dalar ve gözlerini açtığında kendisini 2000 yılında bulur (Bellamy 2022: 17-21). *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet* adlı eserdeyse ütopyanın gezgini Nazım, Balkan Savaşı'ndaki olumsuz gelişmelerden duyduğu üzüntünün etkisiyle ağlamış, derin bir uykuya dalmış ve kendini önce 16. yüzyılda ve daha sonra rehberinin eşliğinde 23. yüzyılda bulmuştur (Erzurumi 2021: 15-30). *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet*'te başka bir zaman diliminde uyanmak yerine, karakterin rüyasında kendisini başka bir zaman diliminde bulması söz konusudur.

Eserler yazılış tarihleri itibariyle 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında oluşturulmuştur. Bu anlamda ele aldıkları temel dönemlerden biri de 20. yüzyıldır. Bellamy'nin eserinin hemen başında kullanılan araba metaforu aslında 19. ve 20. yüzyıllar arasındaki zıtlıkları en iyi şekilde göstermektedir. Bu metaforda ütopyanın yaratıldığı zaman ve ütopyanın geçtiği zaman ayrımı dikkate alınır; 19. yüzyılda çok sayıda fakirin az sayıda zenginin seyahat ettiği arabayı çektiğine yönelik bir anlatıyla birlikte toplumdaki sosyal adaletsizlik aktarılmıştır. *Geriyeye Bakış 2000'den 1887'ye* romanında karakter Julian West'in söz konusu eseri 2000 yılındaki uyanışından kısa bir süre sonra kaleme aldığı düşünülürse, ütopyada gördüklerinden sonra bu kıyası yapması daha anlamlı hale gelir. Romanda ifade edildiği şekliyle;

“Bunun yirminci yüzyılın kadın ve erkeklerine inanılmaz ölçüde insanlık dışı geleceğinin tümüyle farkındayım; ama burada durumu kısmen açıklayan, ikisi de birbirinden şaşırtıcı iki olgu söz konusu. Öncelikle, çoğunluğun halatı çekmesi ve azınlığın arabada gitmesi dışında, toplumun ilerlemesini sağlayacak başka hiçbir yolun bulunmadığına ve dahası koşullarda, arabada, yolda ya da işbölümünde kökten bir iyileşmenin mümkün dahi olmadığına kesinlikle ve içtenlikle inanılıyordu. (...) Daha da şaşırtıcı olan öteki olgu ise arabanın üstündekilerin genelde paylaştıkları bambaşka bir sanrıyı barındırır içinde; bu da kendilerinin halatı çeken kardeşleriyle pek bir benzerlik taşımadıkları, daha iyi bir çamurdan yapıldıkları ve her nasılsa daha üstün bir varlık türüne ait olduklarıydı ki bu da arabada taşınmalarını haklı çıkarıyordu”. (Bellamy, 2022: 9)

Bellamy'nin eserinde yapılan toplum tasviri eşitlik ve kardeşlik kavramlarının gelişmediği, zenginlerin kendilerini fakirlerden üstün gördüğü bir 19. yüzyıl panoraması çizmektedir. Bu durumun 'yirminci yüzyılın kadın ve erkeklerine inanılmaz ölçüde insanlık dışı geleceği' düşüncesi, ütopya zamanının ne denli eşitlik, adalet ve özgürlük gibi olgular üzerinden inşa edildiğinin kanıtı niteliğindedir.

Bununla birlikte Erzurumi'nin eserinde 20. yüzyılın her yönüyle olumsuz, insanlığın doğru yoldan ayrıldığı bir dönem olarak aktarıldığı görülecektir. Nazım'a ütopyada rehberlik edecek olan büyük dedesi Molla Nazım'a göre 20. yüzyıl, uğursuz bir devirdir. 20. yüzyıl insanı erdemlerden uzaklaşmış, nefis ve arzularının esiri olmuştur. Toplum içinde sevgi ilişkileri, ahlak bozulmuş, hürmet ve itaat kalmamıştır. Molla Nazım'a göre 20. yüzyılda övülen pek çok ilerleme aslında gösterişten ibaret kalmaktadır. İlerlemelerin altında insanların hayatını zehirlemek, yakmak, yıkmak, harap etmek için düşünülmüş fikirler vardır (Erzurumi 2021: 18). Bu noktada Erzurumi'nin bir nevi modernite eleştirisi yaptığı görülmektedir. Yine Molla Nazım'a göre 20. yüzyılda insanlar mükemmel binalar yapmışlar, yaptıkları binaları süslemişler ve rahata alışmışlardır. Elde ettikleri bu kazanımların hiçbiri

insan ruhunun gelişmesine hizmet etmemiştir. 20. yüzyıl Molla Nazım'ın ağzından şu şekilde aktarılmıştır:

“İnsanlığa düşen görevler pek çoktur; 20. asır medeniyeti denmekle övünülen bu yalancılık, ikiyüzlülük, yaramazlık zamanında insanlar okuyup öğrendikleri ilimlerin âlimi olsalar bile hayata geçirmenin cahilidirler.

Hazret-i Adem'den beri dünyaya gelip giden insanların becerileri, erdemleri, meziyetleri diğer insanlara yardım yolunda kullanılırken, bu asrın yalancı medeniyet satıcıları dünyayı kendilerine ait kılmak için her türlü hainliği, her türlü kötülüğü yapmaktan çekinmiyorlar”. (Erzurumi 2021: 19)

Eserin özellikle ilk bölümünde zaman gezgini Nazım'ın yaşadığı dönem olan 20. yüzyıl için oldukça olumsuz ifadeler kullanılmıştır. Elbette bu noktada eserin yazıldığı dönemde Osmanlı'nın güç kaybederek, Batı karşısında gerilemesinin payı büyüktür.

Eserlerde anlatılan dönemlerin en belirleyici niteliklerinden biri toplumun içinde bulunduğu maddi refahtır. Ütopya anlatılarının temelinde var olan daha iyi şartlara sahip bir toplum tahayyülü düşüncesi paralelinde, gerek Bellamy ve gerekse Erzurumi, Boston ve İstanbul halkını maddi kaygılardan uzaklaştırmış ve maddi şartlar açısından kusursuz bir toplum yaratmışlardır. Bellamy'nin eserinde West ve onun ütopyaadaki rehberi Dr. Leete arasındaki diyaloglarda 19. ve 20. yüzyıllar arasındaki kıyasın en önemli başlıklarından birinin ekonomi olduğu görülecektir. Dr. Leete, West ile bir sohbeti esnasında 20. yüzyıl şartlarını şu şekilde ifade etmiştir:

“Sizin zamanınızın Boston'ına bir kerecik göz atmak için neler vermezdim” diye yanıtladı Dr. Leete. “Kuşkusuz, sizin de belirttiğiniz gibi, o dönemin kentleri gerçekten de içler acısı durumdalarmış. Onları görkemli hale getirecek zevke sahip olsanız bile ki bunu sorma kabalığını dahi yapamam, o alışılmamış sanayi sisteminizden kaynaklanan genel yoksulluk size bunun yollarını sunmazdı. Dahası, o zamanlarda süregiden aşırı düzeyde bireycilik, kamusal ruhtan yoksundu. Sahip olduğunuz küçücük servet de tümüyle özel lüks için harcanmış görünüyor. Öte yandan, günümüzde artı değer, herkesin eşit ölçüde yararlanacağı şekilde kentlerin güzelleştirilmesine harcanmasından daha yaygın bir gaye yok”. (Bellamy, 2022: 33)

Alıntıda Dr. Leete'in asırlar arasında bir kıyaslama yaparken, eleştirilerinin bir anlamda Molla Nazım'ın 20. yüzyıl için kullandığı ifadelerle benzediği de iddia edilebilir. Molla Nazım'a göre 20. yüzyılın buluşları ve gelişmeleri gösterişe odaklıyken, Dr. Leete için de 19. yüzyıl aynı şekilde lükse kaçan harcamaların dönemidir. Yine söz konusu alıntıdan hareketle, 20. yüzyılda herkesin eşit bir gelir ve refah seviyesine sahip olduğu ve artan değer şehir planlamasına ayrıldığı ifade edilerek, dönemin maddi şartlarının gücü aktarılmıştır.

Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet adlı eserde 23. yüzyılda varlığını sürdüren İleri İslam Medeniyeti'nde, insanların ne denli maddi refah içinde yaşadığına dair

Amerikan ve Osmanlı Edebiyatında Farklı Toplum Tasavvurları: *Geriye Bakış 2000'den 1887'ye ve Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyat.*

göndermeler mevcuttur. Romanda büyük dedesi tarafından 23. yüzyıla götürülen Nazım'la büyük dedesi Molla Nazım arasında geçen konuşmalar maddi şartlarının gelişmişliğini gösterir: "(...) Halbuki bu memlekette (...) fakir, muhtaç kimse de yoktur; çünkü herkes gereğinden fazla para kazanıp refah içinde yaşıyor." (Erzurumi 2021: 36).

Yine eserlerde maddi refah seviyesine ulaşmış toplumların ahlaki açıdan da kusursuz bir yapıda olduğu ifade edilmiştir. Bellamy'nin eserinde bir şekilde suç işleyen bireylerin savunulmaya ihtiyaç duymadığı çünkü suçunu mutlaka itiraf ettiği belirtilir. 20. yüzyılın toplumunda yalan söylemenin hiç hoş karşılanmayan bir ahlaki düşkünlük olduğu ifade edilir. Eserde geçen 'Yalancılığın modası geçtiyse, peygamberin öngördüğü gibi 'dürüstlüğü ve erdem hüküm sürdüğü yeni bir gök ve yeni bir yeryüzü' bu demek ki' (Bellamy 2022: 164) cümleleri, toplumun ahlaki açıdan ne denli gelişmiş olduğunun bir göstergesidir. 20. yüzyıl toplumundaki eşitlik ilkesi, yalanın aynı zamanda gereksizliğini de ortaya koymaktadır (Bellamy 2022: 165).

Erzurumi'nin eserinde ise hırsızlık üzerinden toplumun ahlaki gelişmişliği aktarılır. Molla Nazım, 23. yüzyıldaki İleri İslam Medeniyeti gibi bir toplumda kimsenin hırsızlık yapmayacağını, buna gerek olmadığını ifade eder. Ona göre hırsızın amacı ihtiyaçlarını karşılamaktır ve içinde buldukları toplumda güzel ahlakla birlikte maddi refah nedeniyle de hırsızlık yapmayı gerektirecek durumda olan kimse yoktur. Yine konulmuş kuralların katılığı nedeniyle İleri İslam Medeniyeti'ne hırsız, ahlaksız kişilerin girmesinin de mümkün olmadığını torununa aktarır (Erzurumi 2021: 36).

*Geriye Bakış 2000'den 1887'ye ve Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyat'*te görülen bir diğer benzer nokta ise paranın kullanılmadığı, parasız toplum tasavvurudur. Bellamy'nin ütopyasında devlet tek üretici konumunda olduğu için kişiler arası değiş-tokuş gereksiz kalmıştır ve paranın da kullanımı ortadan kalkmıştır:

"Yaşam ve rahatlık için gerekli çeşitli şeylerin, birbirinden farklı ve bağımsız olan sayısız kişiler tarafından üretildiği zamanlarda, istedikleri şeyleri alabilmeleri için bireyler arasında sonu gelmez değiş tokuşlar kaçınılmazdı. Bu değiş tokuşlar ticareti oluşturdu ve ortak birim olarak da para kaçınılmaz oldu. Ama devlet her türden malın tek üreticisi haline gelir gelmez gereksinim duyduklarını alabilmeleri için bireyler arasında değiş tokuşa da gerek kalmadı. Her şey tek kaynaktan sağlanabilir durumdaydı ve hiçbir şey başka bir yerden sağlanamazdı. Ulusal mağazalardan doğrudan dağıtım sistemi ticaretin yerini aldı ve bu yüzden de para gereksiz hale geldi". (Bellamy, 2022: 68)

Bellamy ütopyasında paranın yerine oluşturulan dağıtım sistemini de açıklamaktadır. Bu sisteme göre her yılın başında her yurttaş, devletin yıllık üretimindeki katkısına denk

gelen tutarda kredi açılmakta ve her mahallede bulunan kamu mağazalarından dilediği gibi bu tutarı harcayabileceği bir 'kredi kartı' verilmektedir (Bellamy 2022: 69).

Erzurumi'nin eserinde ise paranın yerini "itibar defteri" adı verilen bir uygulamanın aldığı görülmektedir. Eserde, Nazım dedesiyle yaptığı bir yolculuktan sonra, dedesinin para yerine bir defterden yaprak kopararak ödeme yaptığına şahit olur ve dedesine bunun nedenini sorar. Molla Nazım'ın verdiği yanıt paranın kullanımının yerine geçen uygulamayı açıklamaktadır:

"Cebimdeki defter Millet Bankası'ndan almış olduğum itibar defteridir. Her nereye gerekirse verilecek paranın miktarını bir yaprağa yazıp kopararak veririm. Bu memlekette itibar defteri insanın elinde buldukça para taşımaya gerek yoktur. Bu araba şirketi bir hafta içinde biriken paraları ve itibar kâğıtlarını toplar, bankalarla hesap görür". (Erzurumi, 2021: 36)

Bu noktada iki eser arasında bir fark olduğu ortadadır. Bellamy'nin eserinde toplum tamamen parasız bir yaşam sürmekte ve bir nevi banka kartıyla ihtiyaçlarını karşılamaktayken, Erzurumi'nin eserinde para halen kullanılmakla beraber, daha revaçta olan itibar defterlerinin para taşımayı gereksiz kıldığı ifade edilmektedir.

Modernite ve ütopya ilişkisi açısından düşünüldüğünde eserlerin, daha iyi bir yer veya zaman tahayyülü açısından modernitenin düzen işlevine fazlaca gönderme yaptığı söylenebilir. Modernitenin bir ürünü olduğu ifade edilen ütopya, temel vurgusu düzen olan moderniteden toplum yaşamı ve kuralları açısından değil, çevre düzenlemesi açısından da yararlanmaktadır. Sosyolog Zygmunt Bauman, moderniteyi 'bahçe kültürü' kavramıyla açıklamıştır. Bu anlamda 'bahçe' müdahale edilmiş, dönüştürülmüş bir alana gönderme yapmaktadır. Bahçe, kendi haline bırakılan arazinin düzene kavuşturulmuş halidir. Bahçe; istenmeyen otların, çalılarının, dikenlerin yok edildiği bir uzamdır. Bauman'ın kullandığı bahçe kültürü kavramı aynı zamanda tek-tipleşmeye, homojen bir topluma da gönderme yapmakta ve toplumun mühendislik ölçüleriyle ele alınmasını da açıklamaktadır (Bauman 2007: 129-130). Bauman'ın moderniteye getirdiği bu eleştirilerden hareketle eserlere yaklaşıldığında, ütopik tasarımlarda geçerli olan düzen düşüncesinin insan ve toplum yaşamıyla yetinmediği, çevresel faktörlere de sirayet ettiği sonucu çıkarılabilir. Bellamy'nin eserinde geçen şu ifadeler bu iddiayı doğrular niteliktedir:

"(...) Ağaçlarla gölgelenmiş ve çoğunlukla bitişik nizam apartman blokları yerine, irili ufaklı bahçeler içindeki binaların sıralandığı geniş sokaklar her yöne doğru kilometrelerce uzayıp gidiyordu. Her mahalle, dallarının arasından heykellerin parıldadığı ve ikinci güneşinde havuzların ışıldadığı ağaçlarla dolu büyük açık alanları sahipti. Devasa büyüklükteki kamu binaları ve benim zamanımdakilerle uzaktan yakından ilişkisi bulunmayan mimari bir görkem, heybetli yığınlar halinde her yandan yükseliyordu. Bu kenti ya da bununla kıyaslanabilir hiçbir yeri daha önce kesinlikle görmemiştim". (Bellamy, 2022: 29)

West, 2000 yılının Boston'unda, ağaçların ve peyzaj düzenlemelerinin ne denli görkemli ve düzenli olduğunu ifade etmektedir. İnsana, iktisadi ve toplumsal yaşamın her alanına düzen veren anlayış, şehir ve çevreyi de bu doğrultuda dönüştürmüştür.

Erzurumi'nin eserinde ise bahçe kültürü daha güçlü bir şekilde ifade bulmuştur. Büyük dedesiyle birlikte İstanbul'u gezen Nazım, önlerine çıkan bir bahçeyi detaylarıyla betimler. Bahçede binlerce çeşit gülün bir nizam içinde dikildiği geniş alanlar, yapay yükseltilerin tepesinden inen fiskiyeler Nazım'ı oldukça etkilemiştir. Özellikle eserde geçen "hangi ağaca, hangi fidana dikkatle bakılsa bir çarpıklık, bir eğrilik, dal ve budaklarında göze hor görünecek bir şekilsizlik, biri uyumsuzluk görülemiyordu" (Erzurumi 2021: 33) ifadesi, tam olarak düzenlenmiş, şekil verilerek düzensizlikten arındırılmış bir peyzaj alanını göstermektedir. Yine bahçenin düzenlenmesinde bir müdür ve bir memur dışında maymunların, kuşların, böceklerin yani hayvanların görevlendirilmiş olması da oldukça ilginçtir. Nazım'ın hayvanların bu yönde görevlendirilmesi karşısında yaşadığı şaşkınlık dedenin söylediği şu sözlerle yatıştırılır:

"Oğlum, canlı mahlûkların hepsinde bir his vardır. Hangi mahlûk olursa olsun, onun hissi uyandırılıp da bir işe alıştırılırsa, o işte sadık bir hizmetkâr gibi kullanılır. Bu bahçede çalışan hayvanların özel eğitim alanları vardır. Herhangi cinsten olan bir mahlûk yeni getirildiği zaman ondan evvel getirilerek terbiye edilmiş olan kendi cinsinden diğer birinin yanına verilerek vazifesi başına gönderilir. Vazifesini öğrenmiş olan usta hayvana mükemmel, acemiye de adi yem verilir. Birkaç gün devam eden bu besleme usulünden acemi hayvan, eğer vazifesinde gayret gösterecek olursa mükemmel yem yiyeceğini hayvani içgüdüleriyle anladıktan sonra usta hayvan gibi hareket etmeye başlar. Gitgide vazifesinde ustalaşarak diğer hayvanlar gibi o da bu bahçenin düzeniyle ilgilenir". (Erzurumi, 2021: 33-34)

Aynı bölümün devamında geçen şu satırlar, eğitim ve düzen açısından İleri İslam Medeniyeti'nin geldiği noktayı göstermesiyle oldukça ilginçtir:

"Dedem yürümeye başladı. Ben de kendisini takip ettim. Bahçenin denize nazır bir kapısının önüne geldiğimiz zaman bir maymun gayet büyük ve kehribar gibi sarı ve gösterişli armutlarla dolu bir arabayı çekip götürüyordu. Maymun bizi görünce arabayı bırakıp bizi selamladıktan sonra arabadan aldığı iki armudun birini dedeme, diğerini de bana verdi. Maymunun nezaketine hayret ettim". (Erzurumi, 2021: 34)

Şehir ve çevre düzenlemesi açısından, her iki eserin de modern bir anlayışla çevreye bir yapı kazandırdığı, ona tahakküm kurduğu söylenebilir. Özellikle *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyeyet*'te, çevre düzenlemesi bitkilerle sınırlı kalmaz, hayvanlar da eğitilerek görevlendirilmiş ve düzenin devamında rol almışlardır.

Ütopyaların temel unsurlarından biri de toplumun genel sınıfsız oluşu, tüm insanların eşit değer taşımasıdır. Bu açıdan incelenen eserlere bakıldığında Bellamy'nin eserinde toplumun sınıfsız bir toplum olma niteliği taşıdığı iddia edilebilir. Eserde insanlar için gerekli eğitim süreçlerinden, iş olanakları ve çalışma şartlarından sıklıkla bahsedilmektedir. Özellikle West'in Dr. Leete'e çalışanların ücretlendirilmesi konusundaki sorusu ve aldığı cevap, toplumun eğitim, iş gibi başlıklarla birlikte ücret konusunda katı bir eşitlik ilkesine sahip olduğunu göstermektedir:

“Ama kamu mağazalarında işçiye verilen kredi bizim ücret dediğimiz şeye denk düşüyor. Farklı alanlardaki işçilere verilen kredinin tutarı ayrı ayrı nasıl belirleniyor? Birey, kendi özel payı üstünde hangi unvanla hak ileri sürüyor? Paylara temel oluşturan ne?”

‘Bireyin unvanı,’ diye yanıtladı Dr. Leete, ‘onun insanlığıdır. Hak iddiasının temelinde insan olduğu gerçeği yatar.’

‘İnsan olduğu gerçeği!’ diye yineledim kuşkuyla. ‘Hepsi aynı paya sahip demeyi mi çalışıyorsunuz yani?’

‘Kesinlikle öyle’”. (Bellamy, 2022: 73)

Bellamy'nin eseri sosyalist bir ütopya olarak değerlendirilmektedir. Bellamy, sosyalist bir toplumun nasıl görüneceğini ayrıntılarıyla aktarmıştır (Kumar, 1987: 133). Bu noktada, devletin tek erk olarak yer aldığı ve bütün yurttaşların her türlü haktan eşit yararlanan ve her anlamda birbirlerine denk bireyler oldukları da eserde sıkça ifade edilmektedir.

Erzurumi'nin eserinde toplum içinde tam bir eşitlikten ya da sınıfsız toplum yapısından bahsetmenin mümkün olmadığı görülecektir. Nazım ve büyük dedesi Molla Nazım'ın İstanbul sokaklarındaki gezintisi esnasında ulaştıkları bir meydanda, polis Nazım'ı bir makine yardımıyla muayene edip fotoğrafını çeker. Daha sonra Nazım'a fotoğrafını taşıyan bir defter hazırlanarak verilir. Yine aynı merkezde yakasına takılan bir madeni nesne ise aslında toplumun itibar odaklı sınıf yapısını ortaya koyar:

“Masadan çeyrek altın para büyüklüğünde beyaz maden üstüne kırmızı mineli ve ay şeklinde bir maden parçası çıkarıp bana verdi. Bu ay göğse takılacak ve ortasındaki yıldızların adedine göre hükümet onu taşıyanın itibarını onaylamış olacakmış. Herkesçe tanınmak için bu kimlik işareti herkesin göğsünde ve eğer o kimse hükümet memuru ve büyük rütbeli ise başında bulunacakmış”. (Erzurumi, 2021: 37-38)

Yazarın eserde İslam dininden hareketle herkesin eşit olduğu yönündeki düşüncelerinin en azından bürokrasi açısından geçerli olmadığını söylemek mümkündür. Toplumdaki insanların itibar katsayıları onları birbirlerinden ayırmaktayken, devlet görevlilerinin sahip oldukları göstergeler onları farklılaştırmaktadır.

Geriye Bakış 2000'den 1887'ye ve Rüya da Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet adlı eserlerde toplum yapısına yönelik incelenmesi gereken unsurlardan birisi de kadın hakları ve

kadının toplumdaki yeridir. Ütopyalarda kadının toplumsal hayattaki konumu ve kadın hakları konusu, ütopyanın erkek egemen bir tür olup olmadığı bahsinden hareketle sıklıkla ele alınmıştır. Fortunati, ütopyacı yazarların politik, ekonomik tasarılarıdaki yenilikçi tutumlarıyla, kadın konusunda sergiledikleri ahlaki ve tutucu geleneksellik arasındaki çatışmaya dikkat çeker. Ütopya projeleri erkeğin yenilikçi arzularını anlatırken, kadınlar için sunulan alternatif bir mekân söz konusu değildir. Kadın konusu ütopyada işlendiğinde ütopyacı yazarlar, dönemlerinin varolan ataerkil mit ve alışkanlıklarını yenilemekten öteye geçemezler. Bu noktada ütopyalarda kadının ikircikli bir konuma sahip olduğu iddia edilebilir. Bir yanda yetiştirilmesi, işlenmesi gereken bir alan, doğurgan ve kaynak olarak yüce ve içi boşaltılmış bir kadın, diğer yanda bir engel, tehdit unsuru ve doyumsuz bir cinsel istek temsilcisi kadın vardır. Yazara göre bu ikircikli yapı nedeniyle ütopyalarda kadın ya kontrolsüz bir erotik eğilimin ya da katı üreme uygulamalarının muhatabıdır (Fortunati 2000: 641-642).

Geriye Bakış 2000'den 1887'ye adlı romanda kadınlar da erkekler gibi Bellamy'nin çokça vurgu yaptığı 'sanayi ordusunun' birer üyesidirler. Ev işlerinden kurtulan kadınlar da ortak refah için etkin bir şekilde çalışmaktadır. Kadın, çalışma yaşamında erkeklere göre daha hafif işlerde görevlendirilir, daha kısa mesai saatleri vardır ve daha sık aralıklarla yıllık izin alabilmektedir. Ayrıca 'annelik görevleri' sürecinde isterlerse işlerinden bir süre için ayrılabilirler. Yine eserde kadınların, erkeklere bakmakla yükümlü olmadıkları belirtilmiştir (Bellamy 2022: 207-209).

Bellamy'nin eserinde kadınla ilgili satır arası okumalar yapıldığında bazı ifadelerin erkek egemen bakıştan hareketle dile getirildiği düşünülmektedir. Eserde geçen '*sizin zamanınızda kadınlar için, erkeklerle doğal olmayan bir rekabete girişmek dışında hiçbir kariyer şansı yoktu. Biz onlara içinde öykünmeler, hırslar ve kariyerler bulunan bir dünya verdik ve sizi temin ederim ki o dünyada çok mutlular.*' (Bellamy 2022: 210) cümleleri de bir anlamda eril tahakkümün bakışını yansıtmakta ve özellikle kadınlara bir dünya verildiği ifadesi dikkat çekmektedir. Aynı bölümde, ülkedeki bütün kadın çalışanların oluşturduğu kadın sanayi ordusunda en yüksek mevkilere sadece evli ve çocuk sahibi olan kadınların gelebildiği belirtilmiştir (Bellamy 2022: 212). Bu söylem de kadınlar içinde bir eşitsizlik yarattığı gibi, eş ve anne olan kadınların daha üstün tutulduğunu göstermektedir. Eserde kadınlara atfedilen görevlerden biri de geleceğin ve soyun devamını sağlamadaki rolleridir:

"Gelecek dünyanın muhafızları olan, geleceğin anahtarları saklansın diye kendilerine emanet edilen kadınlarımız sorumluluklarının doruğuna ulaşmışlardır. Bu anlamda hissettikleri görev duyguları, dinsel bir adanış düzeyindedir. Bu, kızlarına çocukluktan itibaren aşladıkları kutsal bir inanç gibidir". (Bellamy, 2022: 217)

Verilen alıntı, kadınların 'dinsel bir adanışla' gelecek nesilleri doğurma ve yetiştirmeyle görevlendirildiklerini göstermektedir. Bellamy'nin eserinin kadınla ilgili bölümünde kadının evli ve çocuklu olmasının daha uygun olduğu, toplumun geleceğinin şekillenmesinde kadının görev bilinci taşıması gerektiği mesajları verilmektedir. Bununla birlikte eserde gerçek anlamda kadının rolü ve işlevi tartışmalıdır. Eserin çok büyük bir bölümünde West ve Dr. Leete konuşmaktadır. Dr. Leete'in eşi eserde birkaç kez anılsa da West'le diyaloga girmez, onunla konuşmaz ve daima Dr. Leete'le West'i 'yalnız bırakmak' için bulunulan yerden ayrılır. Dr. Leete'in kızı Edith'se, gezgin West 1887'indeki nişanlısının aynı adı taşıyan torunudur. Eserde ikili arasındaki duygusal ilişkinin dışında Edith'in de fazla bir rolü olduğu söylenemez. Eser, kadın ve kadın hakları konusunda erkeklerin konuşup, görüş alışverişinde bulunduğu bir içeriğe sahiptir. Fortunati'nin değerlendirmeleri kapsamında değerlendirildiğinde Bellamy'nin eserinde kadına toplumsal hayatta yer verilmesine rağmen, doğurganlık vasıfları nedeniyle yüceltilen varlıklar olmaları da söz konusudur.

*Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet'*te, kadının toplumsal yaşamdaki yeri ve kadın hakları açısından erkek egemen bakışın daha sert bir şekilde öne çıktığı görülecektir. Eserde Molla Nazım beraberindeki heyetle konuşurken kadının toplum açısından konumunu şu şekilde belirtmiştir: '*Bir milletin ilerleme ölçüsü kadınların iffetleri, milli adaplarına nasıl sahip çıktıkları, kanaatkârlık dereceleridir*' (Erzurumi 2021: 17). Eserde dede ve torunun gezdikleri bir meydanı boşaltmaları gerektiği ve bu meydanın iki buçuk saatliğine kadınlara ayrıldığı görülmektedir. Dede, Nazım'ın bu durumu anlayamaması üzerine şu ifadelerle durumu açıklar:

"(...) adalet kanunlarında kadınların da eşit haklara kavuşmaları kabul edilmiştir. Ancak kadınlarla erkeklerin bir arada gezip dolaşmaları, ticaret ve sanatla uğraşmaları genel ahlakı bozduğundan ve bu bozulma sebebiyle hiçbir düzenin oluşmasına imkân bulunamamasından dolayı erkeklerle kadınların geçim ve ilerleme şartları ayrılmıştır. Her iki taraf birbirinin aynı eşit haklara kavuştuklarından, kadınların da erkekler gibi ayrıca cemiyetleri, kendilerine özel usulleri, kuralları, düzenleri ve ilerleme yolunda türlü iş girişimleri vardır". (Erzurumi, 2021: 43)

Kadınlara ilgili karar erkek egemen bir anlayışın tezahürüdür. Eserdeki kadın hakları ile ilgili şu satırlar da aynı anlayışla birlikte düşünülmelidir:

"Kadınlar hiçbir şekilde iddia edemezler ki kadınlarla ilgili bir hak esirgenip kendilerine verilmiş olmasın. Ancak kadınlarla erkekler arasında her konuda eşit haklara uymamak ve kadın olmaları itibarıyla kendileri erkekler kadar haklara sahip olamamak hakkını yine kendi meclisleri onaylamıştır. Bununla beraber bu asrın kadınları erkeklerinden çok daha rahat yaşamaktadırlar". (Erzurumi, 2021: 43)

Dönemin kuralları gereği, erkeklerin iki buçuk saat boyunca evlere, lokantalara, otellere çekilmeleri ve bu süre zarfında kadınların alışveriş işlemlerini yapmaları

gerekmektedir. Molla Nazım'ın tabiriyle 'İstanbul adeta bir kadın dünyası halini alır'. Erkekler hangi mesleği yaparlarsa yapsınlar mutlaka eşleriyle ya da yakın akrabadan bir kadınla birlikte çalışmak durumundadırlar. Bunun da nedeni kadınlara ayrılan sürede iş yerlerinde kadın müşterilere erkek çalışanların hizmet verememesidir (Erzurumi 2021: 43-44). Eserde sadece kadınların kullanımına açık olan caddelerin varlığı da söz konusudur. Evlilik süreci de eserde ele alınarak, evliliğin duygusal bir ilişkiden çok kişilerin aradığı kriterleri ve mevcut koşulları yazarak üzerinde müzakere ettikleri bir antlaşma süreci olarak ifade edilmiştir (Erzurumi 2021: 65-70). Kadınlar için Erzurumi'nin ütopyasında yeni bir alan sunulduğu söylenemez. Kadınlar, erkeklerden ayrı ve sadece kendilerine ayrılan eğlence alanlarına sahiptirler ve bu da onların toplumsal yaşama ancak kısıtlı ve erkekler tarafından belirlenmiş bir çerçeve içinde dâhil olabildiklerini göstermektedir. Kadınlar ayrıca toplumun ahlak ve faziletinin simgesi olarak yüceltilmiş fakat sadece tek yönlü bir bakış açısıyla içi boşaltılmış bir şekilde aktarılmışlardır.

Bellamy ve Erzurumi'nin eserlerinde ortaya koyulan ideal toplum tasavvurlarında dine de yer verilmiştir. Elbette bu noktada Erzurumi'nin eserinin başlığındaki İslamiyet vurgusu, eserde dinin ne denli belirleyici olduğunu göstermektedir. Bellamy'nin eserinde 2000 yılında da Pazar ayinlerinin devam ettiği görülmektedir. Fakat dinin yaşanma biçiminde değişiklikler yapılmış, din hizmeti satın alınan bir hizmet haline gelmiştir:

"Devlet herhangi birine ya da birkaç kişiye kira ödemeleri koşuluyla bina tahsis ediyor ve ödedikleri sürece de kiracı olarak kalıyorlar. Din görevlilerine gelince, eğer bir kısım insan, genel devlet hizmetinden ayrı olarak, kendi özel amaçları için bir bireyin hizmetini isterse, o bireyin kendi rızasıyla da elbet, tıpkı editörlerimizi kredi kartlarından devlete genel sanayideki hizmet kayıpları karşılığında tazminat katkısı yaparak güvence altına aldığımız gibi, o kişi de her zaman bu güvenceye sahiptir". (Bellamy, 2022: 220)

Devletin resmi bir din hizmeti bulunmamakla birlikte, kişiler kendi özel amaçları için bir kişiyi sanayi ordusunun dışında tutacak masrafı karşılayarak bu kişiden dini hizmet temin edebilmektedir. Gelişen teknolojiyle birlikte vaaz dinlemek için kiliseye gitmek yerine evden de vaaz dinleyebilmek mümkündür. Romanda West ve Dr. Leete, evlere kurulan telefon düzeneğiyle Pazar vaazını dinlemişlerdir. Vaazın içeriği ütopyanın niteliği açısından oldukça önemlidir. Rahibin vaazında genel olarak 19. ve 20. yüzyılların kıyaslaması yapılmaktadır. Buna göre 19. yüzyıl insanların yırtıcı hayvanlara dönüştükleri, bencil ve ahlaktan uzaklaşmış oldukları ifade edilmektedir. 20. yüzyılsa insanların birlikte çalışarak servet ve mutluluğun bilimini kurdukları dönemdir. Devletin bu dönemde tek sermayedar olmasıyla birlikte insanın insana kul olması sonlandırılmış, böylelikle 20. yüzyıl altın bir çağ haline gelmiştir. 20. yüzyıl insanının özü iyi olduğu için de önlerinde bir cennet uzanmaktadır (Bellamy 2022: 221-235). 20. yüzyılın ideal toplumunun oluşumunu açıklayan bu vaazda dinin bu noktadaki rolüne değinilmemiş, sadece insanların yaşadığı dönüşümün toplumu nasıl

geliştirdiğinden bahsedilmiştir. Bellamy'nin metninde sıklıkla İncil'e göndermeler olmakla birlikte dinin toplum yaşamında belirleyici bir rolü yoktur.

Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyey'te ise Geriye Bakış 2000'den 1887'ye' den farklı olarak din çok belirleyicidir. Eserde İslam belirleyici unsurdur ve siyasi yönetimde, sosyal yaşamda kural koyucudur. Nazım ve Molla Nazım arasındaki diyalog İslam'ın eserdeki rolünü göstermektedir:

(...) Ağaçlar, çiçekler, otlar gülüyorlar. Zevk ve sefalarından dans ediyorlar. Ben ömrümde hiç böyle bir eşref saat görmedim.

'Hakkın var oğlum, İslam dininin yüce hükümleri doğrultusunda iş gören bir milletin dünyevi hayatı işte böyle saf, pak, nezih ve her fenalıktan uzaktır. Öyle bir millet böyle bir imkânlar âlemine layık olur ve bunu hak ederler.

(...)

İslam dinine uygun olarak yaşayan bir kavmin medeniyetini gör de gördüklerini, dinin adap ve sünnetlerine sarılmayanlara, İslamiyet ilerlemeye engeldir diyenlere anlat (Erzurumi, 2021: 30-31).

Eser boyunca Erzurumi tarafından İslam'ın övülmesi ve ideal düzenin İslam üzerinden kurulmasının olumlu sonuçları aktarılmıştır. Eserin bu noktada Bellamy'nin ütopyasından en temel farkı, dinin ideal düzenin tam ortasına yerleştirilmesi ve belirleyici olmasıdır.

İdeal toplum tasarılarının kapsamı iki ütopya açısından sorgulanması gereken bir diğer unsurdur. Amerikan ve Osmanlı toplumları için oluşturulan ideal düzenin diğer toplumlara, yansımalarının boyutları önemlidir. Bellamy'nin eserine bakıldığında Amerika'nın diğer toplumlara örnek olduğu bir yapı mevcuttur:

"(...) Avrupa'nın büyük devletlerinin sanayileri de artık evrimin öncüsü Birleşik Devletler'deki gibi örgütlenmiş durumda. Devletlerin barışçıl ilişkileri, dünya geneline yayılan ve zorlayıcılığı bulunmayan federal birlik biçimindeki bir yapı tarafından gözetiliyor. Uluslararası bir konsey, birlik üyeleri arasındaki karşılıklı ticareti ve uygar kurumlara yönelik ortak politikayı düzenliyor. Her ülke kendi sınırları içinde tam bir özerklik içinde yaşıyor". (Bellamy, 2022: 110-111)

İdeal toplumdaki işleyişin bütün dünyaya örnek olduğu, dünyanın yakın zamanda tek bir devlet haline geleceği de eserde ifade edilmiştir:

"Hepimizin dünyanın tek bir ülke gibi nihai bir birleşmeye gitmesini dört gözle beklediğimizi anlamalısınız. Bu da hiç kuşkusuz, toplumun ulaşacağı en üst düzey olacak ve şimdiki özerk devletler federasyonuna kıyasla belirli ekonomik avantajlar sağlayacaktır. Ancak bu arada mevcut sistem o kadar iyi işliyor ki düzenin tamamlanışını gelecek kuşağa bırakmaktan yana hiçbir sıkıntımız yok". (Bellamy, 2022: 112-113)

Amerikan ve Osmanlı Edebiyatında Farklı Toplum Tasavvurları: *Geriye Bakış 2000'den 1887'ye ve Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyeyet.*

Eserde devletlerin düzene çok iyi adapte olduğu ve uluslar arasındaki ticaretin değiş tokuş üzerinden gittiği ifade edilmektedir. Uzlaşılı kültürünün hâkim olduğu ideal toplum ve zamanda devletlerin askeri birliklere de ihtiyacı yoktur: *Kara ya da deniz kuvvetlerimiz olmadığı gibi hiçbir askeri örgütümüz de yok* (Bellamy 2022: 168). Dünyadaki tüm toplumların benimsediği bu ideal düzenin neticesinde devletler arasındaki ilişkilerde askeri boyut ortadan kalkmıştır. Hiçbir devlet, başka bir devlet için tehlike ya da düşman olmadığından, ordu yoktur. Tüm bunlar da Boston kentinden hareketle aktarılan Amerikan ideal düzeninin tüm dünya için geçerli olduğunu kanıtlamaktadır.

Erzurumi'nin eserinde ise siyasi işleyiş oldukça farklıdır. Esere göre Çin ile Osmanlı Devleti arasındaki topraklar dönemin siyasi gerekçeleriyle çökmeye ve yıkılmaya başlamış ve bunun üzerine Çin ve Osmanlı aydınları bir araya gelerek bu coğrafyadaki bütün kavimlerin dâhil olduğu bir birlik kurmuştur. Asyalı ve Afrikalı temsilcilerden oluşan büyük bir meclis İstanbul'da toplanmış ve beş yüzden fazla üyeye Uluslararası Büyük Meclis oluşmuştur. Oluşturulan meclisin kararına göre her kavim iç işleyişinde kendi hükümdarlarının hâkimiyeti altındayken genel işleyişte Uluslararası Büyük Meclis'in anayasasına tabi olacaktır (Erzurumi 2021: 40-41). Asya ve Afrika kavimlerinin güvenlik ve düzenini sağlayan bu birliğin dışında kalan Avrupa ise, esere göre fakirlik ve sefalet içindedir:

“Peki efendim, bizim bildiğimiz dünyayı hakimiyetleri altında idare eden, etmek isteyen Avrupalıların o müthiş kuvvetleri bu birliğe, bu düzene engel olmadı mı?”

“Oğlum, haksızlık, adaletsizlik, zulüm dünyada hangi kavmi, hangi milleti kalıcı etmiştir ki Avrupa milletlerini kalıcı etsin?”

Bugünkü Avrupa şimdi fakirlik, sefalet içindedir. Ahalisinin büyük kısmı Asya'ya, Afrika'ya, Amerika'ya göçmüştür. Memleketleri eski işittiğin gibi değildir. Düzenini, servetini kaybederek bugün yok olmaya mahkûm bir haldedir”.(Erzurumi, 2021: 41)

Eserde Avrupa çökerken İslam medeniyetinin yükselişini anlatan başka bölümler de vardır. Buna göre Balkan Savaşı'ndan mağlup ayrılan Osmanlı Devleti'ne mensup elli kişilik bir heyet ıssız bir adaya yerleşir ve bu adada o dönemin ileri ve medeni milletlerinin ahlak, adap ve muaşeret esaslarını inceler. Yapılan incelemeler sonucunda medeni ve ileri milletlerin hiçbirinin esasları beğenilmeyerek, İslam medeniyetinin esaslarının değerlendirilmesine karar verilmiş, İslam medeniyeti esasları yükselme ve ilerleme için uygun bulunarak uygulamaya geçirilmiştir. Böylelikle bu ıssız adada İslam medeniyetinin kriterlerine uygun hareket eden bir sanayi atılımı gerçekleşmiş ve tüm dünyanın ekonomik gelişimi için model olmuşken, Avrupa'da patlak veren genel bir savaş nedeniyle Batı toplumları arasındaki işbirliği ve ilişkiler bozulmuş, güç kaybederek eski nüfuzlarını yitirmişlerdir (Erzurumi 2021: 113-115). Erzurumi'nin eserinde ayrıca Milletler Birliği Cemiyeti'nden bahsedilmektedir. Cemiyetin

yapısı, Müslümanlar, Hristiyanlar ve Buda inancını taşıyanlardan oluşmaktadır (Erzurumi 2021: 73). Görüldüğü üzere bu cemiyetin ayırt edici unsuru da dindir.

*Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyeyet'*te dikkat çeken en önemli nokta İslam'ın metnin merkezinde olmasıdır. Toplumun hemen hemen tüm alanları İslam'ın tesiriyle ele alınmıştır. Eserde Asya ve Afrika topluluklarının bir araya gelerek Avrupa'yı geride bırakmaları da önemlidir. Bu noktada ilginç olan yazarın sadece İslam coğrafyasının birleşmesine yönelik bir tasarıda bulunmak yerine Avrupa dışındaki toplumları birlikte düşünmesi ve kurmaca bir birlik oluşturmasıdır. Bu bağlamda eserde açık düşman Avrupa'dır (Korkmaz 2015: 524). Erzurumi, Avrupa'ya duyduğu öfke ve düşmanlığın etkisi ve Osmanlıların içine düştüğü umutsuz durumdan hareketle kurgusal düzlemde İslam medeniyetini Batı karşısında galip olarak yansıtmıştır.

İdeal toplum tasarılarının en önemli ayaklarından birisi ekonomik gelişmişlik ve sanayidir. Eserlerde sanayi, toplumların ekonomik gelişimini sağlayacak düzeydedir fakat yine iki eserde bu noktada farklılık mevcuttur. Bellamy'nin eserinde devletin askeri bir ordusu olmamakla birlikte, yurttaşların tamamının çalışarak dâhil oldukları bir sanayi ordusu anlayışı ve teşkilatı vardır. Buna göre sanayi ordusu ilke olarak, kişinin Tanrı vergisi ruhsal ve fiziksel yetenekleri kapsamında hangi işte ulusa daha fazla katkı sunabileceği üzerinde durur. Ülkede herkes üç yıllık bir acemilik eğitiminden geçer. Sonrasında her yurttaş bilgi ve yeteneği kapsamında bir iş koluna yönlendirilir ve kırk beş yaşına kadar devletin hizmetinde çalışır. Bu çalışma sürecinde herkes eşit ücret kazanır (Bellamy 2022: 55-57). *Geriye Bakış 2000'den 1887'ye'nin* anlattığı toplum teknolojik, kentsel ve endüstriyel bir toplumdur. Bir sosyalist ütopya olarak sanayinin örgütlenişi, emek ve sermaye çelişkisi ve çalışma konusuna eğilmesiyle, ütopyanın merkezinde sanayileşme vardır (Kumar 1987: 140). Bellamy'nin eserinde tüm yurttaşların bileşkesiyle oluşturulan sanayi ordusu ve çalışma şartları detaylarıyla aktarılmış ve sistemin işleyişi rehber Dr. Leete tarafından West'e anlatılmıştır.

Bellamy'nin eserinde tüm sanayi kurumlarının millileştirilmesi göze çarpmaktadır. Devletin sanayi alanındaki tekeli, araştırmacılar tarafından sosyalizmin yerelleştirilmesi olarak yorumlanmıştır (Auerbach 1994: 24-25). Eserde herhangi bir sınıf mücadelesinden doğmak yerine bürokratik anlamda gelişen bir sosyalizm örnekleme yapıldığı da iddia edilebilir (Lipow 2020: 8).

*Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyeyet'*te ise durum daha farklıdır. İstanbul'da geçen ütopyada, Adalar sanayinin merkezi olarak kurgulanmıştır. İdeal bir zamanın anlatıldığı eserde, sanayi anlamında ütopyacı ilerleme Adalar'ın anlatıldığı bölümde kendisini gösterir. Eserde Molla Nazım ve Nazım'ın gezileri esnasında, Nazım Adalar'a giden trenleri görmüş ve fabrika bacaları Adalar'ı adeta görünmez kılmıştır (Erzurumi 2021: 35).

Bellamy'nin eserinde gezgin West fabrika bacası görmez, sanayi kolları farklı farklıdır ve fabrika üretimine dayanmaz. Eserin başında rehber Dr. Leete tarafından evin taraçasına

çıkarılan West'in gördüğü yegâne manzara, bahçelerin içinde yer alan binaların oluşturduğu geniş sokaklar, heykellerle doldurulmuş geniş havuzlu açık alanlardır (Bellamy 2022: 29). Buna karşın Erzurum'un eserinde sanayi Adalar'a konuşlandırılmış ve üretimin merkezine fabrikalar ve fabrika bacaları koyulmuştur. İki eser açısından sanayinin kullanımı farklıdır.

Ütopyalarda teknolojinin de mutlak suretle yazarlar tarafından kullanıldığı görülmektedir. Bellamy'nin eserinde teknolojinin özellikle hizmet ve dağıtım sektöründe gelişme kaydettiği söylenebilir. West gezisi esnasında Edith'le birlikte semt mağazasını girer ve orada satışla görevli tezgâhtarların olmadığını ve sipariş edilen ürünün çok hızlı bir şekilde eve gönderildiğini öğrenir. Buna göre sevkiyat memurları, iletim hatları vasıtasıyla siparişleri alır, sınıflandırır. Daha sonra sınıflandırılmış ürünler basınçlı vericiler yardımıyla tüplere koyularak dağıtım masasına ve oradan da çok hızlı bir şekilde adreslere gönderilir (Bellamy 2022: 83-85). Bellamy'nin burada anlattığı hizmet ve dağıtım sektörü teknolojisi bugün bile halen yakalanabilmiş değildir fakat ütopyalardaki teknoloji tasavvuru ve kullanımı açısından belirleyici bir örnektir.

Eserde radyonun icadından önce, radyoya benzer bir iletişim ve haberleşme aracının kullanıldığından söz edilebilir. Müzik ve vaaz dinlemek için kullanılan telefon aboneliği sistemi dönemine göre oldukça yenilikçi bir düşünce tarzıdır. West, kendisine müzik dinlemeyi teklif eden Edith'le gittiği müzik odasında önce hayal kırıklığına uğrar fakat sonrasında teknoloji sayesinde odaya yayılan müzik sesiyle bu duyguyu terk eder. Bu noktada müzik sisteminin nasıl gerçekleştiği ve evlere dağıtıldığını öğrenmek ister:

"(...) Her işte olduğu gibi işbirliği yaparak emek tasarrufuna gitme fikrimizi, müzik hizmetimize de taşıdık. Kentte, akustik açıdan kusursuz biçimde pek çok farklı müzik türüne uyarlanmış bir dizi müzik odası var. Bu salonlar telefon aracılığıyla, içinde yaşayanların ufak bir ücret ödemeyi dert etmediği tüm evlere bağlıdır ki bu parayı sorun eden kimsenin olmadığından da emin olabilirsiniz. (...) Yakından bakarsanız göreceğiniz gibi bugüne ait o kartta, bu konserlerden oluşan ve şu an eş zamanlı olarak çalınan, her biri ayrı bir türde dört ayrı program var; şimdi devam eden dört parçadan tercih ettiğinizi, yalnızca evinizin hattını o parçanın çalındığı salona bağlayan bir düğmeye basarak dinleyebilirsiniz". (Bellamy, 2022: 89)

İnsanların evlerindeki telefon bağlantısı sayesinde kesintisiz müzik yayını dinleyebilmelerini sağlayan sistem özü itibariyle radyoya çok benzemektedir. Yine aynı yöntemle Pazar ayınının de dinlenebilmektedir (Bellamy 2022: 220-221).

Bellamy'nin eserinde teknoloji anlamında ilgi çekici olan bir diğer hususa kredi kartı uygulamasıdır. Eserde, Dr. Leete tarafından anlatılan ekonomik sistemde, her yurttaşın bir kredi açılmakta ve bu krediyle kamu mağazalarından alışveriş yapılabilmektedir (Bellamy

2022: 69). Bellamy'nin eseri 19. yüzyılın sonunda yazdığı düşünülürse söz konusu kart uygulaması da yenilikçi bir düşüncedir.

Bellamy'nin eserinde teknolojinin kullanımı ve teknolojik tasarımlar, eserin cazibesini de arttırmıştır. Romandan önce ortaya atılan teknolojik fikirler, yine roman sayesinde daha çok ilgi çekmiştir (Segal 1989: 21). Özellikle o dönem için henüz icat edilmemiş unsurların söz gelimi uçak, yeraltı, radyo ve televizyon gibi aletlerin prototipi olabilecek uygulamaların tasvirleri de esere teknolojiden yararlanma noktasında önem kazandırmıştır (Sadler 1944: 531-532).

*Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet'*te ise teknoloji kullanımı çok daha çarpıcıdır. Eserde günümüzün sosyal medya uygulamalarına benzer bir şekilde insanların birbirlerini arkadaşlığa kabul ettiği ve bu arkadaşlığı bir sıra numarasıyla derecelendirdiği görülmektedir (Erzurumi 2021: 68-69). Eserde arkadaşlıkla ilgili bu ayrıntı, günümüz sosyal medya uygulamalarındaki sürece çok benzer (Gülsoy 2012: 36). Yine Erzurumi'nin eserinde geçen ve İstanbul'daki hareketleri kayda alan güvenlik sistemi de bugünkü manada MOBESE sisteminin benzeri niteliktedir:

"Efendim bu makine, üzerine birkaç yüz metre uzunluğunda fotoğraf çekmeye mahsus eczalı ince muşamba kâğıtları sarılmış olduğu halde tam bir saat boyunca devamlı dönen birer silindirden ibarettir. Bu silindirler döndükçe eczalı kâğıtlar köprü üzerindeki o müthiş kalabalığın resmini aldığından makine köprü üstünde gerçekleşen her türlü olayın en adil şahidi durumundadır. Köprüden her gün gelip geçen bir buçuk milyon kişinin içinden bu makine sayesinde bugün seni bulup çıkardım". (Erzurumi, 2021: 178)

Molla Nazım ve torunu Nazım'ın İstanbul gezileri esnasında gittikleri bir lokantadaki yemek siparişleri de teknoloji kullanımına örnek olarak gösterilebilir. Lokantaya girdiklerinde bastıkları bir düğmeyle masa ve sandalyeler ortaya çıkmıştır. Sonrasında dede, masanın kenarındaki bir düğmeye basıp siparişi vermiş, masanın çıktığı yerden de siparişleri gelmiştir. Lokantada çalışan hiç kimse yoktur, sistem otomatik olarak işlemektedir (Erzurumi 2021: 45-46).

Erzurumi'nin eserinde uyku makinesi (s.56), bugünkü anlamda projeksiyon cihazı olarak düşünülebilecek bir görüntü izleme perdesi (s.137-138), havaya yansıtılan reklam panoları (s. 169) gibi teknolojilere yer verilmiştir. Ayrıca eserde Nazım döneminde çalışmalarını yeterince takdir edilmemiş bir mucit olsa da, 23. yüzyılda onun çalışmalarından hareketle icat edilmiş pek çok teknoloji ürünü fabrikada üretilmektedir. Bu ürünler elbise gibi giyilebilen uçuş makineleri, su ve hava basıncıyla işleyen masrafsız motorlar, elli bin kilometrekare alanı görme, tarama imkânı veren alet, hoparlör gibi yeniliklerdir (Erzurumi, 2021: 99-100). Erzurumi'nin eserinde askeri teknolojide de gelişmeler görülmektedir. Eserde aktarıldığı şekliyle 'Devletlerarası İnsan Hakları Cemiyeti' şayet savaş kaçınılmazsa öldürücü olmayan

Amerikan ve Osmanlı Edebiyatında Farklı Toplum Tasavvurları: *Geriye Bakış 2000'den 1887'ye ve Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyeyet.*

silah ve teknolojinin kullanımına izin vermektedir. Öldürücü olmayan bu icatlar ise göz kamaştırarak bir aylık göz rahatsızlığına neden olan, keskin bir ışık veren alet, hava araçlarıyla atılarak düşmanın sadece elbiseleri yakan cilde ve vücuda zarar vermeyen kimyasal maddeler, koku marifetiyle düşman askerlerini bayıltan kimyasallardır (Erzurumi 2021: 58).

Eserde Osmanlı teknik olarak Avrupa'nın önüne geçmiş, Batılılaşmak yerine bilimlere yönelen bir Osmanlı tahayyül edilmiştir. Batının dışlanmasıyla bir tekno-İslam medeniyeti kurulmuştur (Uyanık 2011: 104). Bunun altında yatan etmenin Erzurumi'nin yaşamını bilime adanması ve laboratuvarında on dört yıl boyunca araştırmalar yapması olduğu düşünülebilir.

Ütopyaların karşılaştırılması kapsamında ele alınacak bir diğer başlık eğitimidir. Her iki eserin de ideal bir zaman/toplum tasarısı olduğunu düşünülürse, bu tasarının gerçekleşmesi ve özellikle sürdürülmesi için eğitimin çok büyük bir payının olması gerekir.

Bellamy'nin *Geriye Bakış 2000'den 1887'ye* adlı eserinde eğitimle ilgili en önemli vurgunun fırsat eşitliğine yapıldığı görülmektedir. Zorunlu eğitimin yirmi bir yaşa kadar sürdüğü bu ideal toplumda, yükseköğretimin herkes için yaşamsal bir gereklilik olduğunun da altı çizilmiştir. Amaç kültürlü bir toplum yaratmak ve toplumun genel mutluluğu için eğitimi kullanmaktır. Eserde 20. yüzyılın tek bir kuşağının bile geçmişteki herhangi bir dönemin beş yüzyıllık kuşağının toplamından daha fazla bilgi sahibi olduğu söylenmiştir. Dr. Leete'in ifadesine göre eğitimin dayandığı üç ana zemin vardır. Bunlardan ilki; bireyin kendisinden hoşnut olabilmesi için devletin ona verdiği eğitim hakkı, ikincisi; kendi dışındaki yurttaşların toplumdan hoşnut kalmaları için kişinin eğitilmesi gerekliliği, üçüncüsü ise; henüz doğmamış bireylerin zeki ve eğitilmiş anne ve babaları sahip olacaklarının güvence altına alınması düşüncesidir. Ayrıca okullarda sadece akademik başarıya değil, sportif gelişime de özen gösterilmektedir (Bellamy 2022: 175-181).

Erzurumi'nin *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyeyet* adlı eserinde ise eğitim çok daha katı bir niteliğe sahiptir. Esere göre çocuklar doğdukları andan itibaren devletin himayesine alınır. Ülkedeki gebe kadınlar doğumlarına kısa bir süre kala kurulan 'Doğum ve Terbiye Evi' adlı merkeze gelir. Doğumdan sonra ya çocuğunu kuruma bırakıp gider ya da bir süre onun yanında kaldıktan sonra bu kurumdan ayrılır. Molla Nazım'a göre bu kurumlar insanlığa büyük hizmetlerde bulunmaktadır. Doğum ve Terbiye evleri, çocuk eğitimi ve terbiyesi konusunda emsalsiz bir yetkinliğe sahiptir. Bu kurumlarda çocuklar bir aylıkken terbiye edilmeye başlanır, bir yaşına geldiğinde bilgisi dâhilinde kendi idaresini düşünür, yemek saatini bilir ve o saati bekler. Sıkı bir eğitim sürecinden geçen bu çocuklar, beş yaşına geldiklerinde hangi ilme, hangi fenne ilgileri varsa öğretmenleri tarafından yönlendirilir. Böylelikle ilgi alanına sevk edilen çocuk 8-10 yaşına geldiğinde eğitim gördüğü alanda konuşma becerileriyle hayret uyandırır (Erzurumi 2021: 82-86). Erzurumi'nin tasarısında çocuklar, doğumlarından itibaren ailelerinden alınarak devletin en önemli kurumlarından biri

olan Doğum ve Terbiye Evi'nin himayesine girer ve bu kurum sayesinde her anlamda gelişmiş bir insan olurlar. Erzurumi'nin söz konusu tasarısı, çocukları kendi gerçekliklerinden ayırmakta, onları birer makine düzeninde ele almaktadır. Eserde eğitimin ilerleyen kademeleriyle ilgili bilgi verilmemiştir.

Eserler arasındaki farklılıkların en dikkat çekici olanı ütopyaların aktarılış biçimidir. Yazarlar tarafından oluşturulan ütopyaların zaman gezginine ve okura aktarıma yöntemleri oldukça farklıdır. Bellamy'nin eserinde okurlar ütopyayı genel olarak Dr. Leete ve Julian West'in diyaloglarından öğrenirler. Eser boyunca West, ideal topluma sadece iki kez katılır ve bunlarda da gördüğü, tanıdığı veya konuştuğu insan sayısı yok denilecek kadar azdır. Auerbach'ın tespitiyle söylemek gerekirse eserde aktarılan toplumda insana yer verilmemiştir, kamusal alanda West bir tezgâhtarla, bir de garsonla karşılaşır fakat onlar da konuşmazlar (Auerbach 1994: 35). Eserin hemen başında 2000 yılının Boston'unu görmek için Dr. Leete ve West'in çıktıkları terastan gördükleri manzara da eserde insanın olmayışına bir delildir. Görülen manzarada sokaklar; temiz, bol ağaçlı ve boştur (Beaumont 2007: XX-XXI). Bellamy'nin ütopyasında gezgin West, Boston'daki evin terasından gördüğü panoramik manzara, gittikleri yemek salonu ve çıktığı birkaç gezi dışında ütopyada anlatılan unsurları görmez, deneyimlemez. Bu yenilik ve gelişmeleri Dr. Leete'ten dinlemekle yetinir. Aktarılan dönemin önce mimari ve peyzaj güzellikleri, sonrasında ise ekonomik, sosyal ve siyasal işleyişi anlatılmıştır. Birlikte gidilen semt yemekhanesinde de aileye mahsus bir odada yemek yenmesiyle, West'in ideal toplumdan bir anlamda yalıtılmış olduğu söylenebilir (Bellamy 2022: 123-126). Erzurumi'nin eserinde ise gezginin ve okurların hem Molla Nazım ve eserin ilerleyen bölümlerinde Nazım'ın arkadaşlarının verdiği bilgilerle hem de İstanbul'daki gezintiler sürecindeki gözlem ve tasvirlerle ideal toplum tasavvurunu tanımları durumu söz konusudur. Eserde hem diyalog hem de gözlemlerle birlikte ütopya daha canlı bir anlatıma kavuşturulmuştur.

Bilindiği üzere ütopyalar, mevcut durumun eleştirisini yapmak, yazarının döneminin koşullarından duyduğu rahatsızlığını ifade etmek amaçlıdır. Çalışma kapsamında incelenen ütopyalarda da buna benzer bir amaç güdülmüştür. Bellamy'nin eserini kaleme alırken döneminin yani 19. yüzyılın sonlarının emek - sermaye çelişmesine, işçilerin uğradığı haksızlıklara ve gelir adaletsizliğine vurgu yaptığı söylenebilir. Erzurumi'nin *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet* adlı eserinde ise yazar amacını doğrudan dile getirmiştir: "Biz bu kitapta Müslümanların çalıştıkları halde ne gibi harikalar meydana getirebileceklerini anlatmak, onlarda bu yönde istek uyandırmak ve teşvik etmek istedik" (Erzurumi 2021: 199). Eserin basıldığı dönem Osmanlı Devleti için yıkım olarak kabul edilebilecek olaylardan biri olan Balkan Savaşları'nın da gerçekleştiği dönemdir. Balkan Savaşları'nın, Balkan topluluklarının Batı'nın tazyikiyle Osmanlı'ya savaş açmalarının doğurduğu hisler de eserin yazılmasına neden olmuştur.

Sonuç

Edward Bellamy'nin *Geriye Bakış 2000'den 1887'ye* ve Molla Davutzade Mustafa Nazım Erzurumi'nin *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet* adlı eserlerinin karşılaştırmalı olarak ele alındığı bu çalışmada; her iki eserin ütopyanın temel anlatım biçim ve tekniklerini kullandıkları söylenebilir. Ütopyaların anlatımındaki en önemli unsur olarak görülen gezgin ve rehber tiplerine bu eserlerde de rastlanmıştır. Bellamy'nin eserinde zaman yolcusu Julian West'in 2000 yılındaki rehberi Dr. Leete'ken, Erzurumi'nin eserindeki zaman yolcusu Nazım'a büyük dedesi Molla Nazım ve arkadaşları eşlik etmektedir. Yine ütopyaların anlatı tekniklerinden en önemlisi olan rüyanın kullanımı da eserlerde mevcuttur. West, 1887 yılındaki uykusundan 2000 yılında uyanırken, Nazım uykusunda önce 16. yüzyıla ve daha sonra dedesiyle birlikte 23. yüzyıla gitmiştir.

Ütopyaların temel amacı daha iyi bir yaşam arayışıdır. Ütopyalara eleştirelilik niteliği de kazandıran bu anlayış da eserlerde karşılık bulmuştur. Bellamy'nin eserinde 2000 yılında uyanan West'e, geride bırakılan 20. yüzyılın insanlık adına oldukça önemli ve olumlu gelişmelere sahne olduğu aktarılmıştır. Erzurumi'nin eserinde ise Nazım'a ileri düzeydeki İslam medeniyeti 23. yüzyılda tanıtılmıştır.

Bellamy ve Erzurumi'nin eserlerinde, ortak noktaların maddi refah, ahlak, teknoloji kullanımı ve şehir planlaması olduğu belirlenmiştir. Eserlerde insanlar maddi sıkıntı çekmez, toplumlar maddi doyuma ulaştıklarından, insanların yalan söylemek ve hırsızlık yapmak gibi davranışlara başvurmadıkları görülür. Gerek Bellamy ve gerekse Erzurumi, eserlerinde teknolojiyi kendi dönemlerinin ötesinde ve öngörülü bir perspektifle kullanmışlardır. Her iki eserde de ideal düzenin/ütöpik anlatının en göze çarpan niteliklerinden biri şehrin tıpkı insanlar gibi düzene sokulması, ideal hale getirilmesidir.

Bellamy ve Erzurumi'nin eserlerinde ortaklıklar kadar benzerlikler de söz konusudur. Eserlerde kadın ve kadının toplumdaki yeri benzer şekilde ele alınmıştır. Bellamy'nin eserinde kadın çalışma yaşamına dâhil edilmişse de, anne kimliğinin öne çıkarıldığı iddia edilebilir. Sanayi ordusunda yükselen kadınların eş ve anneler arasından seçilmesi, kadınlara geleceğin sorumlusu olarak üreme, yetiştirme sorumluluklarının verilmesi, eserde kadının salt anne ve eş olarak ve görevlerini yerine getirmek şartıyla topluma kabul edildiği şeklinde yorumlanabilir. Erzurumi'nin eserinde ise yine kadınlara çeşitli sorumluluklar yüklenmiştir. Kadınlardan beklenen iffetli olmaları ve erkekler tarafından kendileri için çizilen sınırlar içinde kalmalarıdır. Eserde kadınların erkeklerle gezmesinin genel ahlakı bozduğundan bahsedilmiş ve bu nedenle kadınlara özel alışveriş ve eğlence mekânları belirlenmiştir. Görüldüğü üzere her iki eserde de kadınlar başka sıfatlarla birlikte anılmakta ve toplumda bu sıfatlara göre kabul görmektedir.

Amerikan ve Osmanlı kültürünün birer ürünü olan eserlerde kaçınılmaz olarak farklılıklar bulunmaktadır. Farklılıkların da karşılaştırılabilir olduğu hipoteziyle birlikte, söz konusu farklılıklar başka anlam katmanlarına da kapı açmaktadır. İki farklı medeniyet dairesine ait olan eserlerde; eğitim, paranın kullanımı, ütopyalardaki anlatım biçimleri, sınıfsız toplum tasavvuru gibi başlıklarda farklılıklar mevcuttur.

Telemak çevirisiyle birlikte Osmanlı aydınının ütopya türünü bildiği ve rüyaları kullanarak ütopyalar oluşturduğu açıktır. Erzurumi gibi yaşamını bilimsel gelişmelere, icatlara vakfeden bir aydınının da bu anlamda ütopyaları okuduğu, bilimkurgu ütopya ilişkisinden hareketle ütopyalardan yararlandığı iddia edilebilir. Erzurumi, batılı örneklerini okuduğu bu türe, kendi siyasi ve dini görüşlerini de katarak özgün bir ütopya ortaya koymuştur.

Çalışmada temel izlek olarak belirlenen Varyasyon kuramının medeniyet farklılıklarına yaptığı vurgu ve edebi unsurların Batılı kavramlarla açıklanmasının tek ve doğru yöntem oluşuna yönelik itirazı, yapılan çalışmanın tutarlılığı açısından belirleyicidir. Yaklaşık yirmi beş senelik bir zaman farkıyla, iki ayrı medeniyet dairesinde oluşturulan ütopyalar, taşıdıkları ortak, benzer ve farklı yönlerle, ütopya türünün evrenselliğini ve salt bir topluma, medeniyete ruhsatlandırılmayacağını göstermektedir.

Kaynakça

- Alver, Köksal. 2006. Sosyolojik Eleştiri: Sosyolojik Okumaya Giriş. K. Alver (Edt.), *Edebiyat Sosyolojisi* içinde (s.277-288). Ankara: Hece Yayınları.
- Auerbach, Jonathan. 1994. 'The Nation Organized': Utopian Impotence in Edward Bellamy's Looking Backward 2000-1887. *American Literary History* 6(1), s.24-47. URL: <https://www.jstor.org/stable/489898>
- Bauman, Zygmunt. 2007. *Modernite ve Holocaust*. (S. Sertabiboğlu, Çev.). İstanbul: Versus Yayınları.
- Beaumont, Matthew. 2007. Introduction. *Looking Backward 2000-1887* içinde (s.VII-XXX). Oxford: Oxford University Press.
- Bellamy, Edward. 2022. *Geriye bakış 2000'den 1887'ye* (3.Baskı), (F.Kahya, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Canbaz Yumuşak, Firdevs. 2012. Ütopya, Karşı-Ütopya ve Türk Edebiyatında Ütopya Geleneği. *Bilig* 61, s.47-70. URL: bilig.yesevi.edu.tr/shw_artcl-1209.html
- Cao, Shunqing. 2013. *The variation theory of comparative literature*. Berlin: Springer Verlag.
- Çörekçioğlu, Hakan. 2015. *Modernite ve ütopya*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- D. Gregory, R. Johnston, G. Pratt, M.J. Watts, S. Whatmore, (Edt.).(2009). *The Dictionary of Human Geography*. United Kingdom: Wiley-Blackwell Publication.
- Dewey, John. 1934. A Great American Prophet. *Common Sense* 3(4), s.6-7.

Amerikan ve Osmanlı Edebiyatında Farklı Toplum Tasavvurları: Geriye Bakış 2000'den 1887'ye ve Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyyeyi Rüyeyet.

- URL: https://www.cooperative-individualism.org/dewey-john_edward-bellamy-a-great-american-prophet-1934-apr.pdf
- Erzurumi, Molla Davutuzade Mustafa Nazım. 2021. *Rüyada terakki ve medeniyet-i İslamiyyeyi rüyeyet*. İstanbul: Can Yayınları.
- Fortunati, Vita. 2000. Utopia as a literary genre. V. Fortunati – R. Trousson, (Ed.). *Dictionary of Literary Utopias* içinde (s. 634-643).
- Gaspıralı, İsmail. 2005. *Seçilmiş Eserleri 2 Fikri Eserleri*. Y. Akpınar, (Der.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gülsoy, Murat. 2012. Edebiyatımızdaki İlk Ütopya Metinlerinden Rüyada Terakki ve İleri İslam Medeniyeti Rüyası. *Notos* 36, s.56-60.
- Kaynaradağ, Arslan. 1993. Türk Yazın ve Düşünce Tarihinde Ütopya. *Varlık* 1025, s. 12-13.
- Khanna, Lee Cullen. 1981. The reader and Geriye Bakış 2000'den 1887'ye. *The Journal of General Education*, 33(1), 69-79. URL: <https://www.jstor.org/stable/27796840>
- Korkmaz, Nurseli Gamze. 2015. Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyyeyi Rüyeyet'te Cemaatçı ve Geleneksel Yapı. *Kelam Araştırmaları* 13(1), s.521-531. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/179950>
- Kudret, Cevdet. 2009. *Türk Edebiyatı Tarihi I*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Kumar, Krishan. 1987. *Utopia & Anti-utopia in modern times*. New York: Basil Blackwell.
- Kumar, Krishan. 2005. *Ütopyacılık*. (A. Somel, Çev.). Ankara: İmge Yayınevi.
- Levitas, Ruth. 1990. *The concept of utopia*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Lidar, Veysel. (2022). *Karşılaştırmalı Edebiyat Biliminde Geçmişten Günümüze Temel Kavram ve Tartışmalar*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Lipow, Arthur. 2020. *Authoritarian Socialism in America Edward Bellamy & The Nationalist Movement*. California: University of California Press.
- Moran. Berna. 2004. *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*. (13.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mumford, Lewis. 1966. Utopia, the city and the machine. R. Baccolini, (Ed.). *Utopias and Utopian Thought* içinde (s.3-25). Boston: Beacon Press.
- Mumford, Lewis. 2011. *The story of utopias*. New York: Barnes & Noble Co.
- Özgül, Metin Kayahan. 1988. Bir Ütopya Taslağı: Hayat-ı Muhayyel. *Türk Dünyası Araştırmaları* 53, s.133-160.
- Özgül, Metin Kayahan. (2004). *Türk Edebiyatında Siyasi Rüyalar*. Ankara: Hece Yayınları.
- Pohl, Nicole. (2010). Utopianism after More: the Renaissance and Enlightenment. G. Claeys, (Ed.). *The Cambridge Companion to Utopian Literature* içinde (s. 107-131).
- Portes, Laurent. 2000. Utopia and the nineteenth-century French literature. R. Schaer, G. Claeys, L.T. Sargent, (Ed.). *Utopia: The Search for the Ideal Society in the Western World* içinde (s.241-247).
- Roemer, Kenneth Morrison. 1983. Contexts and Texts: The Influence of 'Looking Backward 2000-1887'. *The Centennial Review*, 27(3), s.204-223.
- URL: <https://www.jstor.org/stable/23739229>

- Roemer, Kenneth Morrison. 2010. Paradise transformed: varieties of nineteenth-century utopias. G. Claeys, (Ed.). *The Cambridge Companion to Utopian Literature* içinde (s. 79-106).
- Sadler, Elizabeth. 1944. One Book's Influence Edward Bellamy's 'Looking Backward 2000-1887'. *The New England Quarterly* 7(4), s.530-555. URL: <https://www.jstor.org/stable/361806>
- Sargent, Lyman Tower. 1979. *British and American Utopian Literature 1516-1975: An Annotated Bibliography*. Boston: G.K. Hall & Co.
- Schiffman, Joseph. 1962. Edward Bellamy: Realist and utopian. J. Schiffman, (Ed.). *The Duke of Stockbridge A Romanca of Shays' Rebellion* içinde (s. VII-XXX). Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Shurter, Robert. 1951. Introduction. R.L. Shurter, (Ed.). *Looking Backward 2000-1887* içinde (s.V-XXI). New York: Random House.
- Standford Friedman, Susan. 2015. *Planetary modernisms: provocations on modernity across time*. New York: Columbia University Press.
- Usta, Suat. 2014. *Türk ütopyaları Tanzimat'tan Cumhuriyet'e ütopya ve devrim*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Uyanık, Seda. 2011. Osmanlı-Türk Anlatılarında Bilime Yönelişin Mantığı ve Gelecek Tasarıları (19. Yüzyıl sonu ve erken 20. Yüzyıl). İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Vieira, Fátima. 2010. The concept of utopia. G. Claeys, (Ed.). *The Cambridge Companion to Utopian Literature* içinde (s.3-27). Cambridge: Cambridge University Press.
- Wellek, Rene, Austin Warren. 1993. *Edebiyat Teorisi*. (1.Baskı), (Ö.F. Huyugüzel, Çev.). İzmir: Akademi Yayınları.

